

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Studium humanitní vzdělanosti

Katedra sociologie

Marie Podařilová

Nerůst a feminismus: Péče základ života

Degrowth and Feminism: Care is the foundation of life

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Marta Kolářová, Ph.D.

Praha 2024

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Na Mělníku dne 26.4.2024

.....

Podpis autorky práce

Poděkování

Ráda bych poděkovala paní PhDr. Martě Kolářové, Ph.D. za cenné připomínky a odborné vedení bakalářské práce.

Abstrakt

Bakalářská práce teoretického charakteru se zabývá tím, v jaké kontextualitě se problematizují různé významy péče v nerůstových a feministických teoriích. Systematicky uchopenou syntézou dosavadního vědění a s oporou relevantních textů jsem analýzou nerůstové a feministické odborné literatury odpověděla na otázku, v jakých významech a kontextech se péče objevuje. Cílem práce bylo zmapovat, porozumět a vysvětlit, v jakých kontextech dané teorie péči nahlízejí a jakých významů či nuancí může nabývat. Dospěla jsem k tomu, že péče je ve feministické a nerůstové literatuře situována jako klíčový koncept kritiky ekonomického růstu, HDP, kapitalismu, ale i samotného nerůstu. Takový kontext (1) péče zahrnoval péči ve smyslu reproduktivní práce (neboli sociální reprodukce), k čemuž inherentně patřila i problematizace historického vývoje genderové dělby práce i aktuální problém globálních nerovností s (de)komodifikací péče. V tomto kontextu byla péče nahlížena jako nejzákladnější a nejpotřebnější součást ekonomiky (reprodukce pracovní síly, akumulace kapitálu, atd.). Dále byla (2) péče nahlížena jako hodnota, proces, mezilidský vztah i vztah k mimo-lidskému světu. Zdůrazňovány byly sociální normy spojené s praxí péče - hodnoty vzájemného uznání, pozornosti a vnímavosti k potřebám druhých, protože právě ty jsou klíčové v rozvoji jedince a společnosti.

Klíčová slova

Nerůst, feminismus, péče

Abstract

The theoretical thesis focuses on contextuality in which different meanings of care in degrowth and feminist theories are problematized. Through a systematic synthesis of existing knowledge underpinned by relevant texts, I have answered the question of the meanings and contexts in which care appears through an analysis of non-growth and feminist literature. The thesis aimed to understand and explain in what contexts the theories view care and what meanings or nuances it may take on. I concluded that care is situated in feminist and degrowth literature as a critical concept in critiques of economic growth, GDP, capitalism, and degrowth itself. Such a context of (1) care included care in the sense of reproductive labor (or social reproduction), which inherently included problematizing the historical development of the gender division of labor as well as the current problem of global inequalities with the (de)commodification of care. In this context, care was seen as the most basic and necessary part of the economy (reproduction of the labor force, accumulation of capital, etc.). Furthermore, (2) care was viewed as a value, a process, an interpersonal relationship, and a relationship to the non-human world. The social norms associated with the practice of care were emphasized - the values of mutual appreciation, attentiveness, and responsiveness to the needs of others, because these are crucial for the development of individual and society.

Key words

Degrowth, feminism, care

Obsah

Úvod	7
Způsob zpracování.....	9
1. Nerůst	11
1.1. Jak (ne)snadno definovat koncept nerůstu	12
1.2. „Neomezený“ ekonomický růst?	13
1.3. Od kritiky k pozitivnímu projektu	16
2. Feministické teorie	19
2.1. Liberální feminismus	20
2.2. Radikální feminismus	21
2.3. Ekofeminismus	22
2.4. Marxistický a socialistický feminismus	23
2.5. Dekoloniální a postkoloniální feminismus	24
2.6. Feministická kritika nerůstu.....	25
3. Péče	28
3.1. Definice péče	29
3.2. Feministická kritika ekonomického růstu a HDP	31
3.3. Genderová dělba práce.....	32
3.4. Péče jako práce.....	35
3.5. Komodifikace a dekomodifikace péče	37
3.6. Feministická etika péče	39
3.7. Péče jako vztah.....	40
3.8. Práce a péče	45
Závěr	47
Literatura	49

Úvod

Spojení diskusí o nerůstu a feminismu se v zahraničí těší čím dál větší pozornosti, ať už hovoříme o sociálních hnutích anebo akademické sféře. Vezměme si například loňskou mezinárodní nerůstovou konferenci v Záhřebu (Schedule 9th International Degrowth Conference, 2023), kde bylo nerůstu a feminismu věnováno několik výstupů: jmenovitě genderu a energetické chudobě, maskulinitě a nerůstu, feminismu a kapitalismu ve vztahu ke globálnímu Jihu, nebo jak prostor a infrastruktura souvisí s participací, péčí a pospolitostí lidí. Propojení nerůstových a feministických teorií takto zaujímá zvláštní pozici v nejrůznějších diskuzích a otevírá kritické perspektivy k porozumění genderovým rozměrům sociálního a ekonomického minulého, ale i budoucího vývoje. Nerůst s feministickými teoriemi sdílí jednak kritický pohled na neomezený ekonomický růst, kapitalismus, HDP a současně oba směry také prosazují emancipační agendu, jež věnuje pozornost oblastem nerovností, útlaku, marginalizace. Jedním z jejich společných témat, jemuž se budu věnovat v této práci, je právě péče.

Přestože máme asi každý určitou povrchovou představu o tom, co je péče (nejčastěji by si člověk nejspíš vybavil starání se o někoho, kdo to potřebuje), s vysvětlením významů péče a jejich pozic ve společnosti je to složitější. Ráda bych promyšlenou syntézou vědění v oblasti nerůstových a feministických teorií o péči nastínila přínosnost jejich kritického přístupu, jež umožňuje analyzovat péči v rámci širšího rámce sociálních a ekonomických struktur i krizí, v nichž se dnes celý svět nachází. Ztotožňuji se s tím, že péče má důležitou roli pro jednotlivce i komunity a je klíčem k trvale udržitelnému bytí ve společnosti a na této planetě, proto mi téma není lhostejné a považuji ho za sociologicky relevantní. V tomto smyslu vědomě navazuji na to, jak kritické teorie pojímají vědu o společnosti, jež nemusí (a možná ani nemůže) být objektivistická a světu vnější, nýbrž by měla být jeho součástí a klást si za cíl věci změnit. Měla by pramenit z přiznané angažovanosti se záměrem zlepšit poměry pro všechny.

Po tomto úvodu krátce představuji, s cílem co největší transparentnosti, způsob, jakým jsem práci zpracovávala, jakou povahu mají zdroje, dle jakých kritérií jsem je vyhledávala a kde. Před pojednáním péče jako takové, věnuji dvě kapitoly tomu, z jakých rámců jsem vycházela a k péči přistupovala. Kapitola týkající se nerůstových teorií je o

významech pojmu nerůst, proti čemu se nerůst kriticky vymezuje a proč, jaké si kladou jeho zastánci a zastánkyně cíle. Druhá kapitola tematizuje feministické myšlenkové proudy, které mi poskytly oporu při analýze a interpretaci péče – liberální feminismus, radikální feminismus, marxistický a socialistický feminismus, dekoloniální feminismus, ekofeminismus. Na podkapitoly jednotlivých feministických teorií navazují feministickou kritikou nerůstu.

V hlavní části práce, ve třetí kapitole, se zabývám feministickým a nerůstovým přístupem k péči. Hlavní otázka, jež provázela proces tvorby tohoto textu je, **v jakých kontextech dané teorie péči nahlíží a jakých významů či nuancí může nabývat**. Na základě analýzy a interpretace odborné literatury si kladu za cíl těmto pojetím porozumět a vysvětlit je.

Text pojednává hlavní oblasti argumentace nerůstových a feministických pojetí, třetí kapitola je složená ze dvou hlavních pojetí. První se zabývá péčí hlavně v socio-ekonomickém smyslu slova, tedy péčí a jejího vztahu k práci. Druhé pojetí péče ji uchopuje skrze její morální dimenzi. Kapitulu zakončuji konceptem, jež toto spojuje. Hlavní část této práce může být také interpretována jako rozšíření jedné z mnoha kritik nerůstových teorií, ale i ekonomického růstu.

Způsob zpracování

Bakalářská práce je výsledkem dlouhého a opakovaného promýšlení a voleb, jak nám bylo trefně a opakovaně připomínáno na diplomovém semináři. A i když se jedná o neempirickou práci, chci dát budoucímu čtenářstvu aspoň trochu nahlédnout do toho, jak práce vznikala, v čem jsem musela učinit nějaká rozhodnutí a jak jsem je uvažovala.

Má práce je teoretického charakteru. Teoretický přístup, s ohledem na cíl práce, jsem zvolila, protože mi umožňuje rozpoznat a vysvětlit, v jaké kontextualitě se různé významy péče v nerůstových a feministických teoriích problematizují. Slovy Šanderové (Šanderová a Miltova, 2007) bývá výstupem teoretické práce nová teorie, o teoretickém textu ale možno hovořit, i jestliže se teoriemi „jen“ zabývá. V tom případě se podle ní ovšem nejedná „o původní teoretickou stať, ale o kompilaci nebo komparaci“ (tamtéž: 84). Dle ní musí být kvalitní kompilace promyšlená, tvůrčí a systematicky uchopená syntéza různého dosavadního vědění a názorů k danému problému, který vykládá s využitím relevantních textů.

Obecně lze tedy říct, že jsem vycházela z dosavadního (teoretického) bádání ve vymezené oblasti s poměrně interdisciplinárním přesahem. Nešlo mi o sestavení zcela vyčerpávajícího výčtu, nýbrž o důkladné představení toho, jak nerůst a feminismus s péčí pracují. Analýzou nerůstové a feministické odborné literatury a pomocí pozorného čtení jsem identifikovala, v jakých významech a kontextech se péče objevuje. Ty jsem interpretovala a jejich argumentaci diskutovala mezi sebou. Původně jsem plánovala do práce integrovat i jednotlivé návrhy politik, které jsou ze zmíněných kruhů analyzovány, bohužel, limitována rozsahem a proveditelností, jsem od toho opustila.

Prvotní výběr odborné literatury vycházel z vyhledávání v databázích UKAŽ Univerzity Karlovy, Simon Fraser University Library, Google Scholaru, Sage Journals, EBSCO, Feminist Theory Journal, Sociologického časopisu, Annual Review of Sociology. V těchto portálech jsem vyhledávala klíčová slova a slovní spojení (viz níže) – obojí v češtině i angličtině. Vyhledávání anglických textů, jak je v seznamu literatury jistě vidět, bylo mnohem úrodnější. Vyřazovala jsem odborné texty, které byly mému uchopení daného tématu příliš oborově vzdálené, nicméně s ohledem na interdisciplinární povahu

vymezeného problému jsou v práci k nalezení texty přesahující obor sociologie. Bohužel, vyřazení čekalo i studie, u nichž jsem sice naznačila jejich užitečnost pro širší pochopení tématu, ale byly nad vytyčený rámec této práce, i tak je zmiňuji alespoň v poznámkách pod čarou.

Klíčová slova a slovní spojení pro teoretický úvod práce: nerůst, degrowth, (pojem, term, koncept, concept, teorie, theory), ekonomický růst, economic growth, (kritika, critique), hrubý domácí produkt (HDP), gross domestic product (GDP), feministické teorie, feminist theories, liberální feminismus, liberal feminism, radikální feminismus, radical feminism, ekofeminismus, ecofeminism, dekoloniální feminismus, decolonial feminism, postkoloniální feminismus, postcolonial feminism, feministická kritika ekonomického růstu, feminist critique of economic growth, feministická kritika nerůstu, feminist critique of degrowth.

V hlavní části, v níž se zabývám pouze péčí, jsem nejprve procházela literaturu, k níž jsem se dostala na základě postupu, který jsem popsala výše. Po identifikování různých významů a strategií, jsem nadále dohledávala podle nich. Oporou mi byla klíčová slova: péče, care, péče jako práce (neplacená, reprodukční, „nehodnotná“), care work (unpaid, reproductive, undervalued), komodifikace péče, commoditised/commodification of care, péče jako hodnota, care as a value, péče jako princip, care principe, feministická etika péče, feminist care ethics/ethics of care. Feministická odborná literatura o péči byla bohatší než ta nerůstová.

Na následujících řádcích charakterizuji kritéria selekce, které jsem při vyhledávání textů použila a tím pádem i základní charakteristiky literatury, z níž jsem ve své práci vycházela. Bakalářská práce je v základu postavena na velkém množství odborné literatury zveřejněné většinou v letech 2000-2024. Schválně jsem takovým časovým kritériem vybírala texty, jež odrážejí a diskutují vědění dnešní doby a zároveň v nich najdeme reflexi historického a socio-ekonomického vývoje s větším odstupem, debata o péči má dlouhé kořeny a představuje aktuální a všudypřítomný problém. Dodala bych, že k některým, zejména starším zdrojům, na něž v textu odkazuji, jsem se dostala na základě jejich opakovaného citování či parafrázování v novější literatuře, to platí zejména pro texty o feministických teoriích, které svým stářím převyšují ty nerůstové.

1. Nerůst

Pojmem nerůst můžeme rozumět sociální hnutí a teoretický proud, transformaci i cíl, které v kontextu stávajícího ekonomického a socioekologického modelu stojí za myšlenkou demokratizace a restrukturalizace ekonomiky s cílem snížit negativní dopady na životní prostředí a populaci. V této kapitole nejprve nerůst představím, poukážu na problém s jeho definováním, poté co a proč je vlastně v nerůstové (akademické) komunitě kritizováno a nakonec, jaké alternativy daní autoři a autorky navrhuji.

Nerůst prošel v evropském kontextu cestu od aktivistického sloganu na akademickou půdu. Myšlenky podobné nerůstu se objevovaly dávno, ale až v novém tisíciletí zaznamenal nárůst popularity a stal se zastřelujícím sloganem hlasů, které se ozývaly proti imperativu ekonomického růstu. Jak vystihli Demaria a kolektiv (2013), v nerůstu nacházejí různí aktéři do jisté míry sjednocující koncept pro svůj světonázor. Z politického sloganu se nerůst vyvinul ve svébytné sociální hnutí a znovuzrodil se ve speciálních číslech časopisů, na konferencích a v odborné literatuře (Parrique, 2019). Role akademického prostředí a vědců jako aktérů (Demaria a kol., 2013). Empirické studie zkoumající dopady růstu na životní prostředí, sociální spravedlnost a lidskou blahobyt pomohly zdůraznit potřebu alternativních politik, jako je nerůst. Stejně tak výzkumy analyzující nerůstové strategie a hodnotící jejich potenciální dopady na různé aspekty společnosti.

Byť se hranice mezi teoriemi nerůstu a nerůstovým hnutím smývají, v této práci mám při používání pojmu nerůst namysli (pokud nespecifikuji jinak) nerůstové teorie. Své koncepty, definice a přístupy k nerůstu formulovalo napříč obory nesčetně autorů a autorek (např. Latouche, 2012; Parrique, 2019; Kallis, 2022; Buch-Hansen a Nesterova, 2023). Je na místě podotknout, že i když většina stojí na stejném (nebo podobném) kritickém základu, obsah jejich rámců se v mnohém liší, od přisuzování významů, interpretace některých pojmů, v typologii, přes míru abstraktnosti či praktičnosti (od reformnějších po radikálnější strategie) až po rozdíly v argumentaci. Některé se doplňují, jiné zase rozporují a vzájemně kritizují. Absolutní postihnutí nerůstové teorie jednak není cílem této bakalářské práce a zcela jistě by nebylo ani možné, proto nerůst v této kapitole představím s ambicí dodat lepší základ, na němž pak nadále v hlavní části textu rozvíjím koncept(y) péče.

1.1. Jak (ne)snadno definovat koncept nerůstu

O problému s definováním nerůstu dosti vypovídá, že je to nejednoznačný pojem obsahující širokou škálu myšlenek. Van den Bergh (2011) to vidí jako negativum, které stěžuje vzájemné porozumění, diskuzi i posouzení efektivnosti a proveditelnosti nerůstu jakožto politické strategie. Sám přitom rozlišil dokonce pět hlavních a několik okrajových interpretací nerůstu – nerůst HDP, nerůst spotřeby, nerůst času věnovaného námezdní práci, radikální nerůst, nerůst velikosti ekonomiky, nerůst trhu, nerůst v „bohatých“ zemích a jiné. Svou roli v tom bezpochyby hraje název, překlad pojmu a změna významu a konotací v kontextu historického vývoje. Český jazyk (podobně jako německý a anglický) nemá pro daný termín zcela přesný významový ekvivalent. Francouzský pojem *décroissance* a italský *decrescita* znamenají jednak snížení (redukci) růstu a jednak i úplnou emancipaci od ideologie růstu (Parrique, 2019), což je rozměr, který český pojem dostatečně nereflektuje. Navíc Parrique poukazuje na to, že nerůst byl nejprve konotován více méně jen jako snižování a smyslu změny logiky systému nabyt až později. Nynější zastánci nerůstu se s prvním regresivním smyslem rozcházejí (např. Schmelzer, Vetter, Vansintjan, 2022) a zdůrazňují, že v nerůstu nejde o negativní růst (Latouche, 2012) a snižování čísla HDP (Hickel, 2021), což bude ještě předmětem části týkající se kritiky ekonomického růstu.

Od té doby, kdy Van den Bergh (2011) napsal svou kritiku sice nerůstové teorie ušly kus cesty, nicméně obsahy, které nerůstu mohou lidé přisuzovat, dále přetrvávají. Tuto diverzitu nerůstu někteří autoři a autorky, Van den Bergh zřejmě není jedním z nich, považují za jeho silnou stránku (např. D'Alisa a kol., 2014). V debatách o definici nerůstu podle Parriqua (2019) nejde ani tak o to, že by nepanovala obecná shoda na tom, co nerůst je. Problematická je právě nemožnost vměstnat jeden nerůst do jedné definice, v níž by se odrážely sociální reprezentace nejrozličnějších lidí, nebo obecněji, jak to vystihli D'Alisa a kol. (2014), nerůst nejde zstručnit do jedné věty. Proto Parrique navrhuje uvažovat „nikoliv o jednom nerůstu, ale o nerůstech v množném čísle¹“ (Parrique, 2019: 221). Sám tak pro důkladnější vystihnoutí rozlišuje tři druhy definic, které vycházejí z možného

¹ V anglickém originále: „(...) not degrowth in the singular but degrowths in the plural.“ (Parrique 2019: 221)

porozumění pojmu nerůst: environmentalistické, revoluční a utopistické. Chápat je jako typy oddělené ostrou hranicí by bylo mylné, je nasnadě představit si je spíše jako významy, jakých nerůst v čase nabýval a jež jsou dnes v definicích různě zastoupeny a překrývají se.

Environmentalistická kategorie definic poukazuje na redukci (*nerůst něčeho*). Daný význam spočívá ve více či méně konkrétních případech toho, čeho bychom měli mít méně a kde revidovat vztah kvality a kvantity. Za snižováním množství (ať produkovaného zboží nebo času strávenému námezdní prací), stojí etické otázky a určitý morální imperativ - sociální a environmentální spravedlnost, demokratické zásady, udržitelnost, dobrovolnost, aj.

Druhý definiční význam nerůstu (*nerůst od něčeho*) Parrique nazývá revoluční. Ten jde ke kořenům a jasně pojmenovává problémy, resp. příčiny problémů a zdůrazňuje potřebu emancipace a reflexivity a přehodnocení „samozřejmostí“ v každodenním životě a politice, ať už se jedná o některé hodnoty, sociální normy, role, ideologie anebo pozicionalitu. Nejzřejmější manifestací toho je nejen zpochybnění samotné ideologie růstu, ale i postavení vlastního alternativního projektu.

Tím se dostáváme k poslednímu typu označení, který Parrique představil, utopickému (*nerůst k něčemu, pro něco*), který jde s předchozími ruku v ruce. Nerůst se v tomto případě definuje svými cíli, tedy tím, čeho lidé chtějí dosáhnout.

Nerůst adresuje environmentální i sociální problémy současných společností, stojí za myšlenkou demokratizace a restrukturalizace ekonomiky s cílem snížit negativní dopady na životní prostředí a populaci. Jinými slovy ho lze definovat jako snížení produkce a spotřeby, které je plánované a v souladu s demokratickými hodnotami ve jménu sociální spravedlnosti, zlepšení duševní pohody a snížení ekologické zátěže (např. Parrique, 2019; Kallis, 2022; Schmelzer, Vetter, Vansintjan, 2022).

1.2. „Neomezený“ ekonomický růst?

Nerůst jde jen těžko pojednat bez komplexního ekonomického růstu, který „je obvykle definován jako nárůst zboží a služeb vyprodukovaných ekonomikou v určitém

časovém období (...)” (Victor, 2014). Předmětem této podkapitoly budou hlavně negativní důsledky, limity a slabší stránky růstu a růstového imperativu. V kritice představy neomezeného a exponenciálního ekonomického růstu a kapitalismu nerůstoví badatelé a badatelky sahají po paletě dalších myšlenkových proudů, které dohromady tvoří právě nerůstovou perspektivu. Feministickou kritiku hospodářského růstu a hrubého domácího produktu (HDP), z níž nerůst rovněž čerpá, pojednám zvlášť jako součást kapitoly věnující se feministickým myšlenkovým proudům a péči.

Přestože může být v mediálním dominantním diskurzu růst reprezentován v pozitivním smyslu (např. ve švédském kontextu Gustafsson, 2013), s důrazem na jeho univerzální a zobecnitelné pozitivní důsledky. To samé ve vztahu k problematice koncepcí rozvoje, který vede výhradně k růstu životní úrovně, snižování chudoby a technologickému pokroku, jeho historie i současnost je opředena nepříznivými, ba problematickými aspekty. Escobar (2012) označuje rozvojový diskurz za zjednodušující a neneutralní, legitimizuje hegemonii Západu. Rozvojové politiky se záměrem zvýšit ekonomický růst a modernizaci, často vedou k negativním dopadům na lokální komunity a jejich prostředí, úpadku specifických tradic a praktik. Na základě problematické historie růstu dekoloniální kritika představuje perspektivu, která zpochybňuje dominantní paradigma růstu ve společnostech globálního severu a poukazuje na jeho úzké propojení s kolonialismem a imperialismem. Tato kritika zdůrazňuje, že růst, jak ho známe, není apolitický proces, ale spíše nástroj utlačování a vykořisťování zejména obyvatel globálního jihu, počínaje historickým násilným zabíráním půdy a genocidami původních obyvatel konče. Nerovné rozdělení bohatství a moci, ničení životního prostředí a traumatizování místních komunit hrálo klíčovou roli v akumulaci kapitálu a rozvoji západní modernity (Quijano, 2007).

S kritikou ekonomického růstu je neodmyslitelně spjat hrubý domácí produkt (HDP), který je obecně považován právě za ukazatele růstu. Kromě toho se z něj stal, ne úplně užitečný, ukazatel blahobytu, protože mnoho aspektů lidského blahobytu nezohledňuje. Výsledné číslo HDP započítává výhradně ty, během nichž došlo k tržní aktivitě. Nerozlišuje tak mezi tím, zdali daná ekonomická aktivita prospěla nebo naopak uškodila² (D’Alisa a kol. 2014) a nezohledňuje negativní externality (Schmelzer, 2023).

² Nicméně to neznamená, že by toto všichni ekonomové slepě nereflektovali. Například De la Grandville (2016) otevřeně upozorňuje, že aby HDP mohlo plnit roli ukazatele prosperity, musí jeho

Problematický je tedy už předpoklad, že lze veškerou hodnotu převést na shodné jednotky (peníze), že lze provést důkladnou a spolehlivou analýzu nákladů a přínosů a učinit rozhodnutí na základě čistého zisku (Spashe 2021). Jak Spash ukazuje na problematice pandemie koronaviru, hospodářský růst se v politice snadno stává cílem sám o sobě, na úkor lidství.

Hospodářský růst není pouze neutrálním a faktickým zvyšováním čísla HDP, nese v sobě větší materiální a energetickou produkci a spotřebu, což inherentně vyžaduje zvýšené využívání zdrojů (Hickel, 2021). Z toho vyplývá jeden klíčový argument kritiky růstu z ekologického hlediska, jenž v základu vystihuje známá fráze: „neomezený růst není možný na omezené planetě³” (Schmelzer, Vetter, Vansintjan, 2022: 79). Systém charakteristický nadměrným využíváním energie a materiálů kvůli rostoucí produkci a spotřebě, je dlouhodobě neudržitelný (Schmelzer, 2023), nejen kvůli jeho nepříznivým dopadům. Mezi nejznámější případy takového negativního vlivu na životní prostředí, (které je ekonomickou optikou posuzované jako volný zdroj), je znečištění ovzduší a vody, degradace ekosystémů, vymírání druhů a i antropogenní změna klimatu. Limity ekonomického růstu jsou dány množstvím a kapacitou volných zdrojů (ať už přírodních či lidských), jejich dostupností a i technologickým vývojem jako takovým.

Kulturní (či spíše socio-kulturní) kritika růstu poukazuje na změnu hodnot, životního stylu, komodifikaci kultury a vědění. Zpochybnění stojí na homogenizaci kultur materialismem a konzumerismem na úkor lokálních tradic a specifíků. Neustálý tlak na zvyšování HDP a materiální bohatství vede k posedlosti spotřebou, přičemž materiální statky jsou vnímány jako hlavní (a univerzální) zdroje štěstí a uspokojení. Růst je dále spojován s individualismem, konkurencí, námezdní prací, které kladou důraz na osobní úspěch a maximalizaci zisku, i na úkor spolupráce, vztahů mezi lidmi navzájem i k přírodě. Tato hodnotová orientace oslabuje sociální pouta a rovněž je spojována se zhoršováním psychického zdraví jedince, například stresem či vyhořením (Schmelzer, Vetter, Vansintjan, 2022).

výpočet projt změnami. I nadále ale budou existovat faktory, které nejsou měřitelné a převoditelné na jednotky.

³ V angl. orig.: „Infinite growth is not possible on a finite planet.” (Schmelzer a kol. 2022: 79)

Nerůst není zcela proti růstu čehokoliv. Zpochybnění „neomezeného“ ekonomického růstu, růstového paradigma a hrubého domácího produktu jakožto relevantního ukazatele blahobytu jsou neodmyslitelnou součástí nerůstových idejí, jak jsem ale již naznačila u definičních významů podle Parriqua (2019). Nicméně další díl je založen na utopii, přičemž základem oné vize je kritická reflexe a důkladné přehodnocení toho, co chceme, aby expandovalo a u čeho by naopak byla žádanější redukce (Buch-Hansen a Nesterova, 2023), ať už tím máme na mysli výrobu a spotřebu, či kupříkladu konkrétnější nerůstové pojetí technologií (Zoellick a Bisht, 2018).

1.3. Od kritiky k pozitivnímu projektu

Nerůstové teorie přichází s alternativní vizí budoucnosti a strategiemi, jak se k tomuto cíli přiblížit. V předchozí části jsem naznačila, proti čemu se nerůst vymezuje, nyní budu věnovat pozornost konceptům, které (re)konstruuji hodnoty a principy budoucího uspořádání, proto je na místě nerůst považovat za proces s transformačním potenciálem.

Strukturou mi bude rekonceptualizace nerůstu od Buch-Hansena a Nesterove (2023), kteří své pojetí staví na propojení *méně něčeho a více jiného* se 4 rovinami bytí ve společnosti⁴. V první rovině, jež se týká *transakcí s přírodou* (1), je pro ekologickou udržitelnost zapotřebí snížit množství znečištění a odpadu, méně exploatace, produkce a spotřeby nepotřebného zboží. Z toho vyplývají snahy o zvyšování čisté energie z obnovitelných zdrojů s ohledem na vnitřní hodnotu přírody, planetární limity a stejně tak na možnosti jednotlivých regionů.

Na úrovni *mezilidských sociálních interakcí* (2) by nerůstové transformace zahrnovaly méně ignorace, soutěživosti, rasismu, sexismu a více respektu, empatie, diverzity, starostlivosti. Obecné a vágní pojetí re-evaluace (přehodnocení hodnot) od Latouche (2012) Parriqua (2019) upřesňuje de-ekonomizací (dekomodifikací), jež pokládá

⁴ Byť jsem samozřejmě mohla popsat pouze známější koncept nerůstu (např. Parriqua, 2019; Latouche, 2012), koncept Buch-Hansena a Nesterove (2023) poskytuje stručnou osnovu, jež doplňuji jinými autory a autorkami, čímž lépe zachytím diverzitu nerůstového myšlení.

za podstatu nerůstu. Nerůstovou optikou ekonomická realita postupně dominuje ve všech sférách života a tržní logice podléhá jak příroda, tak i společnost a jedinci.

Rovina *socio-ekonomické struktury* (3) by mohla zaznamenat značné snížení tradičních hierarchických struktur, sociálních a ekonomických nerovností, zkostrnatělé byrokracie reprodukcující systematické znevýhodňování určitých skupin. Nerůstové změny by naopak směřovaly ke zvyšování rovnosti, k expanzi alternativních způsobů organizace, jako například těch s větší mírou decentralizovanosti a demokratického plánování (Billinger a Workiewicz, 2019; Parrique, 2019) a s ohledem na úspěch, který nezáleží výlučně na hmotných výsledcích, ale odvíjí se i od postavení lidí v pracovním procesu a naplňování jejich potřeb (Sekulova a kol., 2023). Parrique (2019) de-ekonomizací usiluje o odstranění tržní logiky ze sektorů, které by měly být přístupné všem bez ohledu na jejich kapitál. Ideální by byl stav, ve kterém se ekonomika zmenší a zpomalí tak, aby mohla být odpovědně řízena v souladu s principy demokratické společnosti. Nerůst tedy odmítá ekonomické praktiky a myšlenky, jež vedou k vykořisťování, degradaci a naopak prosazuje aktivity s opačným výsledkem, což zahrnuje i ohodnocení zneviditelňované netržní činnosti (péče, dobrovolnictví, obecně prospěšné činnosti).

Změny v rovině *vnitřního bytí* (4), konkrétně well-being, bývají v nerůstových teoriích přítomny poskromnu, sice jako nějaký hlavní cíl, kterému se nicméně nevěnuje zvláště velká pozornost. Téma well-beingu bývá v nerůstu stavěno na problematickém předpokladu, jak upozorňují Buch-Hansen a Nesterova (2023), protože pozitivní změny v jedné rovině nemusí automaticky vyústit ve stejně tak pozitivní důsledky na jiné úrovni. Například výsledkem snížení produkce a spotřeby nemusí být nutně zvýšení pohody a spokojenosti lidí. Zejména při pohledu na západní spotřební chování spojené s životním stylem vyvstávají otázky, zda by omezení spotřeby (máme-li na mysli materiální spotřebu) neznamenalo pro lidi spíše změnu, která by je ovlivnila negativně, vyvolala úzkosti, pochybnosti, aj. Ovšem výzkumy z jiných socio-kulturních kontextů poukazují na dlouhodobé nesnižování subjektivního well-beingu v souvislosti s nižší materiální spotřebou (Kamatsu a kol., 2022). Podobně, snížení produkce v určitých odvětvích (např. těžby) by sice bylo prospěšné kvůli snížení znečištění, nicméně by neměla být opomíjená stinná stránka v podobě ztráty zaměstnání a nepříjemnostmi s tím spojenými. Nerůst materiální spotřeby i celková změna životního způsobu směrem k malým komunitám a decentralizované politice s větším důrazem na aktivní participaci zkrátka nemusí

k individuálnímu well-beingu přispívat všem. Podobné obavy zaznívají i v globálním kontextu, Dengler a Seeblacher (2019) poukazují na to, že nerůst v globálním severu by eventuelně mohl mít (krátkodobé) negativní dopady na obyvatele globálního Jihu. Proto Buch-Hansen a Nesterova kladou důraz na propojenost všech čtyř rovin, spolu s několika zastřešujícími principy, které zmíním v kapitolách o péči.

2. Feministické teorie

Stejně jako u nerůstu platí i pro feminismus prolínání sociálního hnutí a akademické sféry. Obdobně jako v případě nerůstu, když v této práci píšou o feminizmu, mám na mysli především feministické intelektuální směry, které se, slovy Kolmar a Bartkowski (2005: 2) „pokoušejí popsat, vysvětlit a analyzovat podmínky, v nichž ženy žijí.“ Nicméně, a ono to jistě z následujících podkapitol vyplyne, feministické teorie „nejsou jen o ženách, i když o nich také; jsou o světě, do něhož se angažují skrze kritické intersekcionalní perspektivy⁵“ (Ferguson, 2017: 270).

V této kapitole záměrně představím především ty směry, z jejichž idejí budu nadále čerpat nebo se k jejich perspektivě opakovaně vracet v kapitolách týkající se péče. Stejně jako v případě nerůstu se nebudu věnovat historii daného feministického hnutí. Zvolila jsem kategorizaci do jednotlivých myšlenkových proudů, ale samozřejmě existuje mnoho klíčů, podle nichž lze feministické teorie uspořádat. Pestrost feministického myšlení a stinné i silné stránky tohoto kategorizování vystihla Tong (2018). Byť se různé feministické proudy dočkaly škatulkování a mnoha nálepek, jež diverzitu v plné míře nezachytí, podle ní alespoň feminismus není reprezentován jako zcela homogenní ideologie, v níž by feministky a feministé mysleli stejně. Základní strukturu jsem částečně inspirovala z její klasifikace a z rozdělení Lorber (2010).

Tematizují-li v této kapitole souvislosti útlaku žen, nerada bych je situovala do role pasivních obětí. Slovy Eschle (2019: 90) „zkušenosti žen nemusí být zcela negativní a jejich schopnost aktérství by měla být uznána spolu se zábranami, kterým čelí. Z toho vyplývá, že patriarchální moc ženám úplně nezabránila přispívat (...), třebaže zajistila, aby jejich přínos nebyl plně oceněný.⁶“

⁵ V angl. orig.: „(...) not only about women, although it is that; it is about the world, engaged through critical intersectional perspectives“ (Ferguson, 2017: 270).

⁶ V angl. orig.: „(...) women's experiences are not entirely negative and that their capacity for agency should be recognized alongside the constraints imposed upon it. This implies that patriarchal power has not entirely prevented women from making a contribution (...) although it has ensured that their contribution has not been fully valued“ (Eschle, 2019: 90).

2.1. Liberální feminismus

V jádru teorie liberálního feminismu je zdrojem genderových nerovností socializace, jedinci s odlišným pohlavím jsou socializováni odlišně. Genderové nerovnosti nejsou tedy biologické povahy, v konečném důsledku neapanují valné rozdíly mezi ženami a muži, a proto by se jim obou mělo dostávat stejným právům a příležitostem (ať už ve vzdělání či v práci). Liberální feministky upozorňovaly na svázání žen s jedním životním údělem a rolí ve společnosti – být manželka a matka (Lorber, 2010), nesoucí zodpovědnost za starání se o děti a práci v domácnosti. Ovšem ani tato role a schopnosti pro ni charakteristické nejsou biologické povahy.

Společnost socializuje dívky a chlapce do předem daných schémat chování a vnímání sebe sama, ať už skrze rodinu, vzdělávání, nebo média. Stereotypní představy o profesní dráze a rodinných rolích zbytečně snižují jejich potenciál a brání jim v rozvoji plného spektra jejich možností i jejich jedinečného „já“ (Tong, 2018). Zároveň taková socializace podporuje nerovné mezilidské vztahy mezi pohlavími. Ženy jsou často tlačeny do toho být závislé, zatímco muži potlačují svůj emocionální a pečovatelský potenciál, aby splnili očekávané maskulinní normy (Acker, 1987).

U rozdělení prací (na ženské a mužské) a znehodnocení ženské práce, přímém i nepřímém omezení vstupu do určitých vysokých pozic liberální feminismus zdůrazňuje podobnosti mezi ženami a muži. Klade „mužský“ životní styl v podobě placené práce a kariéry za smysluplný cíl i pro ženy. Určité elitářství a nepozornost vůči vnitřní diferenciaci uvnitř kategorie ženy a tak i jiným systémovým problémům jako např. rasismu, bývají typickým předmětem kritiky liberálního feminismu (Acker, 1987).

Kiraly (2015) rovněž argumentuje, že liberální feminismus dává až příliš velký důraz na práva a regulace, jakožto efektivních nástrojů změny společenských problémů. Autorka považuje reformy v určitém smyslu za symbolické, protože nezpochybnují systém založený na hierarchické moci mužů, ti tudíž nadále diktují pravidla a ženy se jimi musí řídit, pokud se chtějí formálně angažovat.

2.2. Radikální feminismus

Dle radikálního feminismu „,emancipace' a ,rovnoprávnost' podle mužských podmínek nestačí⁷” (Rowland a Klein, 2012: 274). Na rozdíl od liberálního feminismu tak logiku daného hierarchického systému radikální feminismus zpochybňuje a za zdroj genderových nerovností považuje patriachát. Tomu rozumí jako rozsáhlé struktuře nadvlády sahající do všech oblastí lidské existence. Takový systém podřízenosti žen mužům je legitimizován a reprodukován různými institucemi, jako je medicína, náboženství, či věda. Systémové znevýhodňování se netýká jen veřejné sféry, ale také soukromého života, rodiny, sexuality (např. Bryson, 2003; Lorber, 2010). Dle Sokolové (2004: 205) představitelky radikálního feminismu „zastávají názor, že podstatou mužské nadvlády není ekonomická moc mužů, ale sexualita a mocenské uspořádání (heterosexuálních) pohlavních vztahů.” Muži si svou moc nad ženami přímo či nepřímo posilují genderově podmíněným násilím (jmenujme např. sexualizovaným násilím, psychickým násilím, fyzickým násilím, vraždou) a obtěžováním (nevhodnými návrhy, komentáři).

Dalším charakteristickým rysem radikálního feminismu je kritika vlastností, které jsou v západních společnostech běžně oceňovány u mužů, objektivita, touha po kontrole, racionalita, agresivita a soutěživost. Ty nejsou automaticky kladné, protože právě takové vlastnosti mohou vést k ignorování emocí a potřeb druhých, což může bránit spolupráci a solidaritě a mít za následek násilí, konflikty, destrukci a útlak. Radikální feministky argumentují, že svět by byl lepším místem, kdyby se charakteristiky v západním kontextu typicky přisuzované jen ženám, jako je empatie, péče, spolupráce a mírové řešení konfliktů, staly sociální normou pro všechny (např. Lorber, 2010).

Zmíněné chápání je často předmětem kritiky kvůli jeho „černobílému” rozdělení světa dvě skupiny, na muže a ženy. Nicméně především v kontextu genderově podmíněného násilí jsou některé teorie radikálního feminismu empiricky silně podloženy (Rowland a Klein, 2012).

⁷ V angl. orig.: „,emancipation' or 'equality' on male terms are not enough” (Rowland a Klein, 2012: 274).

2.3. Ekofeminismus

Ekofeminismus (spojující ekologii a feminismus), nebo jinými termíny „gender a příroda“, „gender a environmentalismus“ (Dražilová, 2004), do zorného pole kromě zacházení s ženami, nižšími třídami a lidmi tmavé barvy pleti přidává ještě ovládnutí mimolidského světa (Warren, 1997). Upozorňuje na vztah mezi ženami a přírodou, který nahlíží optikou mnoha kontextuálních souvislostí, kriticky pracuje s dualismem a hierarchií mezi muži a ženami, duší a tělem, rozumem a emocemi, kulturou-společností a přírodou. Byť panuje více či méně shoda na tom, že existuje spojení mezi ženami a přírodou, u odpovědi na otázku, odkud toto spojení pramení, nikoliv.

Dle Plumwood (2003) feministické teorie odhalily mužskou přítomnost ve zdánlivě neutrálním pojmu „rozum“, ona se ale domnívá, že nejde o čistě mužskou identitu, ale o komplexnější identitu - která se utváří v kontextu třídní, rasové a genderové nadvlády – identitu pána, který dominuje nejen jednou základní formou nadvlády a nejen nad jednou skupinou. Což je přesně to, co vystihuje ekofeministické myšlení.

Jak napsala King (2005: 472-473), ekofeminismus „demaskuje ideologii o přirozené hierarchii osob a využívá svou ekologickou perspektivu k rozvíjení postoje, že v přírodě žádná hierarchie neexistuje.“⁸ Můžeme vnímat rozdíly bez nutnosti srovnávání a hodnocení, jiný neznamena automaticky horší nebo lepší, ani nikoho neopravňuje k nadřazenosti (to, že je člověk např. fyzicky silnější neimpikuje právo páchat násilí na druhých, ať už máme na mysli děti, ženy, přírodu či zvířata), argumentuje Dražilová (2004). Bohužel některé škody již byly nadělané, a proto Ferguson (2017: 283) navrhuje „zbavit se představy lidské výjimečnosti (...) a držet se zodpovědnosti za krize, jež jsme způsobili.“

Ekofeminismus překonává striktní rozdělení na „mužské“ a „ženské“ vlastnosti a jejich hodnotovou dualitu. Rozum a cit se nevyklučují, ale spíše doplňují. Každý člověk má v sobě oboje (Dražilová, 2004). Odmítnutím dualismu identit a hierarchií (Gaard, 1997 v Talgø 2023) se pak v ekofeministických teoriích mluví o další cestě, v níž jsou všichni,

⁸ V angl. orig.: „(...) unmasking of the ideology of a natural hierarchy of persons, ecofeminism uses its ecological perspective to develop the position that there is no hierarchy in nature“ (King, 1989: 472-473).

ženy, muži i zvířata, brání jako rovnocenná součást společnosti i přírody. Slovy Plumwood (2003: 36) k tomu ale musí všichni spoluutvářet „alternativní kulturu, která plně uzná lidskou identitu jako spojenou s přírodou, nikoliv jí cizí.”

Životní prostředí *je* feministický problém, právě skrze porozumění podřízení přírody můžeme opresi žen pochopit a Warren (1997) v tomto kontextu interpretuje rozsáhlá empirická data. Jedním z plejády příkladů, jež Warren uvedla, jsou stromy a voda, s důrazem na propojenost kolonialismu, genderu, rasy a přírody. Když se v rámci „rozvojových” opatření v Indii pokácely rozmanité druhy stromů a byly nahrazeny monokulturami (nejčastěji eukalyptu), mělo to negativní dopad na místní komunity. Místní ženy jsou svou sociální rolí na stromech více závislé. Eukalyptus u nich nebyl oblíbený kvůli jeho neužitečnosti při obstarávání činností spjatých s domovem, jež mají dominantně na starosti. Při odlesňování pro jejich život důležitých stromů, či k degradaci půdy, se zvyšuje zátěž žen v podobě těžší fyzické námahy při chození několik dlouhých kilometrů pro kýžené části stromů a plodiny (větve na palivo, listy jako krmivo pro dobytek, léčivo, ovoce a houby) a jejich následné nošení holýma rukama nazpět. To samé s vodou. Implementací eurocentrických řešení zvenčí do lesnictví a zemědělství, jež je podrobují výlučně komercializaci pro akumulaci kapitálu se podkopává tradiční praktické vědění místních žen a tím i dochází k zintenzivnění negativních dopadů na místní komunity, v čele s ženami. Jak postřehla Monterroso a kol. (2023), nejde pouze o fyzickou a ekologickou stránku lesů. Lesy hrají roli v sociálních vztazích a jsou historickým místem, na němž se odehrává politický boj, stávají se nástrojem moci.

2.4. Marxistický a socialistický feminismus

Marxistický a socialistický feminismus rozumějí genderovým nerovnostem zejména prizmatem ekonomického systému, práce a materiálních aspektů života (Lorbel, 2010) a zaměřují se na ekonomickou rovnost mezi muži a ženami. Kritizují kapitalistické uspořádání a jeho vykořisťování, které podle nich vede k ekonomické závislosti žen na mužích a k jejich nerovnému postavení ve společnosti. Marxistický a socialistický feminismus proto kladou důraz na posílení ekonomických možností žen, prosazují jejich větší zapojení do pracovního trhu a zlepšování pracovních podmínek (Sokolová, 2004).

Socialistický feminismus se pohybuje hlavně v oblastech ekonomiky a rodiny (Acker, 1987), pojímá genderové nerovnosti jako součást širší nespravedlnosti a slučuje ve své teorii znevýhodnění nejen na základě genderu, ale i etnicity, rasy a třídy. „Socialistický feminismus chápe rasovou etnickou, genderovou a třídní stratifikaci jako překrývající se části systému privilegií a znevýhodnění.”⁹ (Lorbel, 2010: 71)

Socialistická perspektiva ve feminismu neizoluje boj za genderovou spravedlnost od socioekonomického kontextu. Feminismus musí usilovat o systémovou změnu, která povede ke spravedlnosti pro všechny, protože jsou v současnosti vykořisťovány nejen ženy, ale i muži (Bryson, 2003) a jak upozorňuje Sokolová (2004), mužská nadvláda se projevuje bez ohledu na bohatství a moc, ve všech třídách.

2.5. Dekoloniální a postkoloniální feminismus

Dekoloniální i postkoloniální feminismy kritizují eurocentrismus a univerzalismus v tradičním feminismu, s akcentem na rozmanitost ženských zkušeností. Kriticky analyzují a interpretují i vliv kolonialismu a imperialismu na marginalizaci a opresi žen (nejen) v souvislosti s kapitalistickou mocí. Společná je jim intersekcionalita forem útlaku na základě genderu, rasy a třídy. Usilují o dekolonizaci feministického diskursu a praxe a o začlenění poznatků a zkušeností žen z marginalizovaných regionů (Jiroutová Kynčlová a Knotková-Čapková, 2017).

Pojmem *postkolonialismus* máme podle Littlewood (2016) na mysli to, že určité, pro kolonialismus charakteristické aspekty a vztahy přetrvávají nadále i po tom, co byla daným zemím formálně uznána samostatnost. Koloniální praktiky, i ideologie obecně, jsou tak nadále reprodukovány v jiných formách. Současný svět bychom jen stěží mohly nazvat jako zcela postkoloniální, tedy výhradně obdobím *po* kolonialismu, protože jsou kolonizační praktiky, bohužel, nadále implementovány, kromě očividných příkladů (imperialistická invaze do jiného suverénního státu, aj.). Navíc lze argumentovat, že logika daného rasistického systému nebyla pouze o „vytvoření vztahu mezi kolonizátorem a kolonizovaným; zavedla způsoby myšlení a moci, které utvářely a nadále utvářejí

⁹ V angl. orig.: „Socialist feminism sees racial ethnic, gender, and class stratification as overlapping parts of a system of privilege and disadvantage.” (Lorbel, 2010: 71)

společenské a politické vztahy, jež prostupují všemi aspekty života” (Mendoza a kol., 2015: 119).

Dekoloniální a postkoloniální feminismy tak vyzývají k radikální transformaci stávajících společenských, politických a ekonomických systémů, které reprodukuje genderovou a rasovou nerovnost na globální i lokální úrovni. Dle Mendozy (2015: 119) je hluboký vliv rasismu a sexismu zásadní „pro adekvátní pochopení minulosti, pro snahy o transformaci současnosti a pro strategie, jak si představit a vytvořit jinou budoucnost.” U vztahů závislosti a dominance mezi zeměmi v globální ekonomice postkoloniální feminismus analyzuje důsledky, které na ženy dopadají podle toho, zda pochází ze zemí tzv. globálního Jihu či Severu, ze zemí „rozvojových” nebo již „rozvinutých” (Tong, 2018). V globálním ekonomickém systému se ekonomiky „bohatých” zemí typicky soustřeďují zejména na služby a transakce se surovinami a manufakturní výrobou z „chudých” zemí, maximalizace zisku je možná díky velmi nízkým nákladům za pracovní sílu obyvatel z těchto zemí. Zdrojem genderových nerovností je využívání žen (a dětí) jako levné pracovní síly, odepírání dívkám a ženám v přístupu ke vzdělání, jejich sexuální zneužívání, nedostatek kvalitní zdravotní péče pro nastávající matky i jejich budoucí děti (vysoká mortalita u žen při porodu a u dětí do pěti let). Zajímavé je, že za jednu z příčin genderových nerovností je rovněž považována modernizace a restrukturalizace ekonomiky na úkor tradičních kultur, nicméně i tyto kultury mohly ženy utlačovat (Lorbel, 2010).

V průběhu kapitole o péči rovněž často implicitně zmiňují důležitost intersekcionalního přístupu, proto je vhodné ho krátce vysvětlit i zde. Intersekcionalní přístup ke stratifikaci poukazuje na mnohonásobné znevýhodnění, ale i zvýhodnění na základě genderu, rasy, etnicity a třídy (Kolářová, 2008). Jak opakovaně vyvstane i u péče, genderové nerovnosti nebývají ryze genderovými.

2.6. Feministická kritika nerůstu

Ze zmíněných feministických pozic rovněž zaznívá i kritika směrem k nerůstu a jeho návrhům. V nedávno vzniklém nerůstovém časopisu (*Degrowth Journal*) byla v jednom z prvních článků věnována pozornost feministickým kritickým připomínkám právě k nerůstu. Kolektiv sedmi autorek (Dengler a kol., 2023) se obrací

nejprve k reprezentování nerůstových myšlenek opomíjejících příspěvky minulých i současných feministických proudů. Literatura, v níž nalezneme genealogii nerůstu a jeho intelektuální kořeny, často prezentuje jeden zastřešující pramen, který je téměř výlučně ztělesňován evropskými muži, jakožto „otci zakladateli“ nerůstu i jeho hlavní představiteli, slepý k významným feministickým autorkám a jejich příspěvkům, jak ukázaly Gregoratti a Raphael (2019).

Důležité je rovněž připomenout, že byť píši o feministických *teoriích* a nerůstu, jedná se i o jejich strategie a praktické implementace. V těch nerůstových je málo reflektovaný přínos feministických autorek patrný. Některé nerůstové politiky jsou pak „nedomyšlené“, protože v nich právě chybí genderová a intersekciónální dimenze (Dengler a kol., 2023). Jmenovitě Mary Mellor (v Kallis, 2022: 276-277) vznesla naprosto validní připomínky k takovým nerůstovým návrhům:

„(1) Myslím, že si většina zastánců a zastánkyň nerůstu neuvědomuje, jak namáhavá bude práce v oblasti péče bez domácích spotřebičů: sporáků, praček, teplé vody, vysavačů atd. Netvrdím, že si je máme nechat, ale domácí práce bez nich zaberou velkou část dne. Ve většině společností tuto zátěž ponosou především ženy. Znepokojuje mě, kolik pozornosti se v literatuře věnuje mužům a jejich úvahám, co budeme dělat s přemírou volného času. (2) Není snadné zajistit zdravotní péči a některé další veřejné služby (zejména odbornou péči a odborný výcvik) v rámci lokálních ekonomik. (3) Ženy byly v lokálním prostředí často utlačovány. Genderová rovnost z velké části stojí na osvobození z těchto lokálních vazeb.”

Proto Perkins (2010: 6) argumentuje, že by se nerůst měl „zaměřit na pochopení praktických důsledků a konkrétních politických opatření(...), aby si každý mohl představit jejich dopady ve svém životě a to, jak se nezbytné socioekonomické změny dotknou různých skupin lidí, a to ve vztahu k jejich relativnímu postavení v globální ekonomice.¹⁰”

¹⁰ V angl. orig.: „Focus from the start on understanding the practical implications and specific policy measures which we believe will bring about Degrowth, so that everyone can imagine their effects in their own lives and how the necessary socio-economic transitions will affect different groups of people, in relation to their relative position in the global economy” (Perkins, 2010: 6).

Hanaček a kol. (2020) při své rešerši dospěli k závěru, že v dosavadní literatuře týkající se nerůstu jsou témata genderu, marginalizovaných skupin a globálního Jihu značně opomenutá. Do popředí jsou kladeny dopady a limity ekonomického růstu v rámci ekologické ekonomie. I proto jsou nerůstové příspěvky rovněž kriticky analyzovány jako neinkluzivní a málo rozmanité (srov. Dengler a kol., 2023). Považovat své myšlenky, priority a zkušenosti za univerzální a shodné pro všechny je v jakémkoliv, tím spíš nerůstovém, diskurzu problematické (Perkins, 2010). Perkins se podobně jako Dengler angažuje za větší diverzitu, jež nerůstovou teorii a politiku posílí. K tomu, aby nerůst mohl naplnit své cíle, upozorňuje Abazeri (2022), je potřeba odhlédnout od eurocentrismu a nahlížet růst v kontextu historie, sociálních struktur a moci. Tedy systematicky analyzovat to, jak se dnešní růstová ideologie rozvíjela koloniální a heterosexistickou politikou skrze genderové a rasové praktiky. Dalo by se podotknout, že by nerůstovému autorstvu prospěla větší sociologická imaginace. Domnívám se, že bez důkladného porozumění moci, hierarchiím, strukturám či například nerovnostem, může nerůst jen ztěžít naplnit proklamovaný cíl trvalé udržitelnosti a spravedlivosti.

3. Péče

Péče je sociologicky relevantní téma, protože představuje perspektivu, jež „prolíná několik témat a úrovní analýzy, spojuje mikro interakce s makro strukturami, a propojuje formální i neformální aspekty sociální vztahů¹¹” (Fine, 2005: 49). Dle Tronto (1993) bych pro začátek péči vysvětlila jako vše, co děláme k zachování a napravení světa tak, abychom v něm mohli nadále žít. Koncepty péče se zaměřují na nerovnosti, sociální role, sociální identity, interpersonální vztahy, moc, socializaci, individualizaci a jiné, přičemž přesahují hranice jednotlivých oborů. Navíc, jestliže se sociologie zabývá vzorci ve společnosti, tedy tím, co je sociálního na individuálním, mít potřeby a potřebovat druhé je kvalita, jež je svá každému jedinci ve společnosti (Tronto, 2013), přestože byla péče jakožto základ sociálního života přehlížena. Nyní se otvírá možnost porozumět komplexnosti života ve společnosti a jeho problémům (Fine, 2005). Nerovnoměrné rozdělení a podhodnocení péče vykonávané ženami představují zásadní překážky v přístupu žen k sociálním a ekonomickým právům. Tato nerovnost je hluboce zakořeněna v sociálně konstruovaných, nikoliv biologicky determinovaných, genderových rolích, které připisují ženám primární zodpovědnost za péči o rodinu a domácnost (Uhde, 2009).

Po důkladném prostudování feministické a nerůstové literatury v této hlavní kapitole představují, v jakých souvislostech péči probírají. Mohu konstatovat, že zásadní rozdíly mezi jejich přístupy nejsou, protože nerůst na feminismus navazuje. Kdybych je měla porovnat, největší rozdíl spatřuji v propracovanosti a prostoru věnovanému tématu.

„Zatímco ekonomické rozbory sledovaly zejména vztah mezi produktivní a reprodukční prací, respektive mezi placenou a neplacenou prací, morální teorie se zaměřily na hodnotu péče pro společenský i individuální rozvoj” (Uhde, 2012: 10). Nejprve v návaznosti na genderovou společenskou organizaci péče problematizují péči jako reprodukční práci v kontextu kritiky ekonomického růstu a HDP. Dále tento výklad směřují k feministické etice péče. Mohu konstatovat, že nerůstové teorie, byť očekávatelně v menším rozsahu, kopírují tuto linii feministického výkladu.

¹¹ V angl. orig.: „provides a perspective that cuts across a number of topics and levels of analysis, linking micro interactions and macro structures, drawing together formal and informal aspects of social relations provides a perspective that cuts across a number of topics and levels of analysis, linking micro interactions and macro structures, drawing together formal and informal aspects of social relations” (Fine, 2005: 49).

Následující kapitola ukazuje důležitost precizní práce s pojmy, protože péče nabývá ve feministických i nerůstových teoriích více významů. Feministická ekonomie nejčastěji skloňovala pojem péče v materiálním rámci sociální organizace jako neplacené a vysoce stratifikované domácí práce. Feministická etika péče ji pojímá jako určité paradigma sociální spravedlnosti a morálky.

Než se pustím do pojednání toho, jak feministické a nerůstové teorie (ne)pracují s koncepty péče, krátce uvedu, kde se nacházíme v rámci dosavadního poznání v českém akademickém prostředí. Co se nerůstu týče, tématu péče (či obecně genderu) mezi českými nerůstovými badatelkami a badateli není věnována pozornost. Proto mi nezbývá nic jiného, než se v následujících kapitolách opakovaně vracet k anglojazyčným zahraničním textům, o nichž rovněž nemohu tvrdit, že by jejich počet šplhal k astronomickým číslům.

Z aktuálních českých feministických kruhů bych jako nejvýznamnější vyzdvihla socioložku Zuzanu Uhde, jež se problematice různých feministických pojetí péče dlouhodobě věnuje. Je autorkou několika textů, k nimž se budu v této kapitole odkazovat. Její texty *K feministickému pojetí péče jako kritické kategorie sociální nerovnosti* (2009) a novější *Caring Revolutionary Transformation: Combined Effects of a Universal Basic Income and a Public Model of Care* (2018) jsou jedním z mála kritických příspěvků v českém prostředí k tomuto tématu. Kromě zmíněných teoretických statí vedla Zuzana Uhde (2014) trefně nazvaný rozhovor *Péče by měla stát v centru lidského života namísto ekonomického jednání* s Joan Tronto, jejíž teorie péče je jedním z dalších feministických přístupů k péči a k jejíž práci se rovněž budu v textu odkazovat.

3.1. Definice péče

Analýzou feministické a nerůstové literatury jsem identifikovala, že péče a její pojetí je předmětem mnoha napětí a sporů (Rummery a Fine, 2012). V teoretických diskuzích se tematizují péče jako práce, genderové nerovnosti v péči, společenské organizace péče, (ekonomická) hodnota péče, emociální péče, vztahy mezi pečovatelem a pečujícím, genderová dimenze péče a péče jako morálka. Definice a konceptualizace péče se pak liší podle toho, ve vztahu k čemu k ní přistupujeme. Různé koncepty udávají jiné hranice v tom, co kvalifikujeme jako péči a co již nikoliv. Jak ukazuje Thomas (1993) ve své dekonstrukci konceptů péče, jednotlivé aspekty péče (místo, sféra, vztah, ekonomická

povaha) se nemusí vzájemně vylučovat a mohou se rozmanitě kombinovat. V této podkapitole se omezím pouze na stručné vysvětlení péče, protože podrobněji je objasním v dalších podkapitolách, jež jsou zasvěceny čistě daným významům.

V ekonomicky zaměřených feministických textech se péči rozumí především v užším smyslu slova jako historicky, politicky a ekonomicky ukotvené reprodukční neplacené práci, nejčastěji vykonávané ženami. Feministická etika péče definici však rozšiřuje. Slovy Joan Tronto (1993: 103): „Na nejobecnější úrovni navrhuje, aby bylo pečování vnímáno jako druhová činnost, jež zahrnuje vše, co děláme k zachování, udržení a napravení našeho ‚světa‘ tak, abychom v něm mohly také žít. Takový svět je složen z našich těl, nás samotných a našeho životního prostředí, o jejichž protkání do komplexních a život udržitelných sítí usilujeme.¹²

Tronto vystihla péči v jejím nejširším významu, díky čemuž se koncept pečování rozšiřuje na větší škálu lidských činností (Rummery a Fine, 2012), což je, jak ukázu, hodnotné, protože se neomezuje výlučně na osoby, ani na zvlášť zranitelné jednotlivce. Především to představuje potencionálně shodný bod i pro ostatní feministické proudy a nerůst, jak ukáží v následujících dílčích částech.

Kanonická odborná nerůstová literatura, s výjimkou Latouche (2012), který se tématu bravurně vyhýbá, v zásadě přejímá feministické pojetí péče. Nerůstový slovník (D’alisa a kol., 2014: 118) definuje péči jako „každodenní činnost vykonávanou lidskými bytostmi za účelem jejich blahobytu a blahobytu jejich komunity.¹³“ Více či méně obdobnou definici nalezneme i u Parriqua (2019). Také Kallis (2022: 55) vyjádřil svou ideu o péči následovně: „Péče se může stát jedním ze základních kamenů ekonomiky založené na reprodukci, spíše než na růstu. Reprodukce odkazuje k aktivitám, které udržují v chodu životní cyklus, typicky v rámci rodiny. Obecněji však zahrnuje všechny procesy péče a obnovy.“ Kallis navazuje na úzké vymezení péče jako reprodukční činnosti v rámci rodiny a zároveň, avšak spíše implicitně, odkazuje i k péči v širším významu jakožto

¹² V angl. orig.: „On the most general level, we suggest caring be viewed as a species activity that includes everything that we do to maintain, continue and repair our ‘world’ so that we can live in it as well as possible. That world includes our bodies, our selves, and our environment, all of which we seek to interweave in a complex, life-sustaining web” (Tronto, 1993: 103).

¹³ V angl. orig.: „(...) is the daily action performed by human beings for their welfare and for the welfare of their community” (D’alisa a kol., 2014: 118).

procesu, do něhož se počítají činnosti směřující k uchování života a tedy přesahující mezilidské interakce.

Se samotnými pojmy péče (angl. *care*) se ve feministické a nerůstové literatuře nejčastěji pracuje ve dvou základních smyslech: 1) *care about* 2) *take care of*. Zatímco *care about* odkazuje především k emocionálnímu stavu, kdy má člověk „pečující pocit“, *take care of* znamená spíše vykonávat pečující práci. Péče ve smyslu emoce se projevuje našim zájmem o well-being sebe i ostatních, známých či neznámých lidí (Thomas, 1993).¹⁴ Toto byly původně dva hlavní významy, s nimiž sociologie pracovala. Podle Thomas nám ale takovéto pojetí podává fragmentovaný a částečný obraz péče ve společnosti, úkolem této práce je právě tuto naši představu péče doplnit.

3.2. Feministická kritika ekonomického růstu a HDP

Feministická kritika ekonomického růstu a HDP je jednou z mnoha, ze kterých nerůst vychází. Zdůrazňuje opomíjení a znehodnocování sféry reprodukce, jež dominantně zastávaly a zastávají ženy (Dengler, 2021). Aby rostl zisk, je potřeba přivlastnění stále většího počtu bezplatných volných či „levných“ „zdrojů“ – lidských i přírodních. U lidských se nejčastěji jedná právě o práci žen (jejíž hodnota je rovněž odvíjena od dalších charakteristik jako etnicita, věk, třída), obyvatel globálního Jihu a minorit. Tento, dle Verges (2021), koloniální způsob pak znehodnocuje život. Kritická analýza morálního řádu neoliberálního kapitalismu a ekonomického růstu je klíčová pro udržitelný život celého lidstva (Lynch a kol., 2021), proto je důležité začít uvědoměním, že kapitalismus není jen ekonomický systém, zasahuje do mnoha oblastí života (viz kapitola o komodifikaci). Lze jej chápat jako strukturu a logiku, která ovlivňuje mnoho aspektů v našem životě, například každodenních interakcí a komunikací.

Jeho negativní dopady se projevují v mnoha oblastech, od vykořisťování a útlaku marginalizovaných skupin až po ničení životního prostředí (Ferguson, 2017). Mies (Gregoratti a Raphael, 2019) ve svých analýzách globálního kapitalismu popisuje procesy, které vedou k vykořisťování žen v zemích „třetího světa“. Jejich argument je založen na tom, že kapitál kolonizuje nejen „produktivní“ zdroje, jako jsou suroviny, ale i „reprodukční“ zdroje, jako je práce žen a péče o rodinu. Současné socio-ekonomické

¹⁴ Dle Thomas (1993) lze péči uchopit i pomocí sociálních identit pečujícího a opečovávaného.

vztahy na globální úrovni jsou předmětem zájmu ekofeministických autorek a autorů. Mezi nejznámějšími je Vandana Shiva, „která nesouhlasí se zaváděním západních patriarchálních hodnot, jako jsou rychlý ekonomický zisk, krátkodobá produktivita a neomezený lineární rozvoj” (Dražilová, 2004: 222).

Aby se systém mohl stát více pečujícím a upřednostňujícím smysluplné mezilidské vztahy, je dle Tronto (2013) zapotřebí jej restrukturovat. Právě na otázku Zuzany Uhde (2014), odkud pramení současná nepozornost a neochota jedinců ve vztahu k druhým (nejen lidem), Tronto negativní důsledky připisuje některým jevům spjatých s modernizací (individualizace, individualizace odpovědnosti, abstrakce a diferenciací systémů, konzumerismus, aj). Odpověděla:

„Kapitalismus – se svou logikou odcizení, útlakem pracujících a sledováním zisku – je velkou částí problému. Ale jde to dál: kapitalismus narušil rodinu a tradiční způsob života, pečující činnosti jsou dokonce stále častěji ztržněny [podrobeny logice trhu]. Chybí prostor pro veřejnou diskusi, zrychluje se práce, obklopuje nás masová konzumní společnost – všechny tyto struktury moderního života odvracejí lidi od pozornosti vůči druhým. Samozřejmě některé individuální psychologické odlišnosti vedou určité lidi k tomu, že jsou vnímavější k druhým. Ale když se zamyslíme nad tím, jak velmi jsou tyto odlišnosti genderově ovlivněné, spatříme genderovou strukturu, která je utváří. Na tuto otázku neznám úplnou odpověď. Jsem si ovšem docela jistá, že pokud začneme uvažovat o tom, jak restrukturovat instituce, aby se staly více pečujícími, uděláme velký krok vpřed” (Joan Tronto v rozhovoru se Zuzanou Uhde 2014: 108).

3.3. Genderová dělba práce

Než budu věnovat pozornost konceptům péče, začnu menším historickým exkurzem, protože je nutné osvětlit genderovou dělbu práce a její kontext v rámci ekonomického růstu a kapitalismu, protože právě v tom feministky poukazují na zásadní rozpor. Ekonomika sice stojí na pilířích péče a reprodukční práce, nicméně tyto činnosti jsou zároveň znehodnocovány, podřízeny zisku a hromadění kapitálu, nebo jsou úplně opomíjeny. Kapitalistická ekonomie totiž funguje na striktním oddělení sfér – ekonomická

sféra je považována za hlavního hybatele, zatímco péče je odsunuta na okraj, do ústraní, a její hodnota je přehlížena, nebo není dostatečně ohodnocena (Aulenbacher a Décieux, 2018).

Nejen feministické autorstvo vede linku směrem od minulosti do současnosti a snaží se vysvětlit péči ve světle jejího historického vývoje, protože se aktuální problematizace péče neobjevila z ničeho nic a nenachází se ve vakuu. Vskutku, jestliže se pídíme po tom, proč jsou konkrétní skupiny utlačovány tak, jak jsou, musíme zohlednit historické vysvětlení (Young, 2011). Ve feministicky orientované literatuře je péče často skloňována právě v kontextu genderové dělby práce. Neméně relevantní jsou důsledky genderové dělby domácí práce na život jedinců, protože jejich účast na formě práce souvisí s jejich finanční zajištěností, spokojeností v rodině/manželství a ovlivňuje psychologický well-being (Shelton a John, 1996), a tedy i reprodukováním nerovností.

Dělba péče a domácí práce je ovlivňována mnoha faktory: manželstvím, rasou a etnicitou, přispěním druhých (Shelton a John, 1996). Navíc je oblastí sociálního konfliktu (Fine, 2005), byť by zástupci funkcionalistických paradigmat poznamenali, že genderová dělba práce konflikty minimalizuje a zlepšuje fungování rodiny. Kromě toho, že dělba práce byla vždy nerovná, v průběhu dějin prošla změnami, zejména v souvislosti s oddělením sfér ve společnosti, i v rámci diferenciací podsystemů na základě jejich funkcí (Fraser, 2016).

Reprodukční úloha žen a genderová dělba práce v raných fázích lidské evoluce tvořily pilíře, na nichž se vybudovala veškerá lidská produktivita. Takové porozumění bylo dlouhou dobu upozaděné ve prospěch mýtu o tom, že ženy byly kdysi dávno sběračky a muži lovci. Tradiční model muže-lovce, který zobrazuje muže jako dominantní lovce a ženy jako sběračky s nižším statusem, je zjednodušující a neodpovídá realitě. I když lov mohl hrát důležitou roli v raných společnostech, ženy hrály klíčovou roli v zajišťování potravy a dalších životně důležitých zdrojů sběrem a pěstováním plodin. Tato ženská produktivita tvořila základ pro rozvoj lidské společnosti a umožnila vznik dělby práce. Nicméně, i když ženy dosahovaly větší ekonomické produktivity, nedokázaly zabránit vzniku genderové nerovnosti a hierarchie (Mies, 1981).

Mies (1981) si klade otázku, proč tomu tak bylo. Jedním z vysvětlení, jež představila, byly rozdíly v náradí. Mužské náradí nesloužilo k výrobě a ochraně života, ale i k ničení, přivlastnění a využívání. Jejich náradí bylo snadno použitelné jako donucovací prostředek, což jim dávalo moc. Kdybychom vztah zprostředkovaný zbraněmi nazvali rovnocenným, lhali bychom. Predátorský způsob charakterizovaný přivlastňováním produktů a výrobních prostředků bez jejich tvorby, se plně rozvinul a naplnil svůj potenciál během industrializace. V moderních společnostech s mírumilovnějšími výrobními systémy se tento predátorský přístup sice v původní podobě rozpadl, ale jeho principy se zachovaly a transformovaly do nových forem koncentrace moci a vykořisťování v pracovním prostředí. I když se predátorský přístup k životu v moderních společnostech v jeho hrubé formě neprojevuje, jeho základní principy přetrvávají v nových formách (Mies, 1981). Obdobně jako postkoloniální vztahy mezi globálním Severem a Jihem.

Abbott (2005) považuje za historický milník genderové dělby práce v Evropě industrializaci, jež měla dva hlavní důsledky. Jednak oddělení společenských sfér na veřejnou a domácí, jednak upevnění genderových rolí na pracovním trhu. Před průmyslovou revolucí nebylo jasné oddělení práce a domova, jelikož většina lidí pracovala doma nebo v jeho blízkosti. A byť i v tu dobu existovalo rozdělení činností na základě genderu, veškerá práce byla brána jako přispívající k chodu domácnosti (např. Littlewood, 2004). Po industrializaci se námezdní práce oddělila od domova, došlo k jejímu přesunutí do míst zaměstnání (do továren, kanceláří, aj.). Oddělilo se pojetí výroby a spotřeby, produktivní a neproduktivní práce, veřejné a domácí sféry. V daném systému začali být muži spojováni se zaměstnáním v placené práci a ženy s domácí prací, z té námezdní byly vyloučeny. Domácí sféra byla soukromá (Eschle, 2019) a zcela vyčleněná z té veřejné.

Dominantní normou byla představa o „přirozenosti“ svázání ženy k domovu a starání se, zejména pokud byla vdaná, o manžela, děti a domácnost. Zde je zřetelně vidět rozdělení světa na oblast veřejných (placená práce, politické dění) a domácích záležitostí a naturalizace takto genderované distinkce, přispívající k politické neviditelnosti žen. Nicméně hovoříme spíše o aspiraci a normě, nežli o realitě většiny žen. Broudler (2001) argumentuje, že tato asociace žen s domovem a jejich faktická převaha při zodpovědnosti

za rodinu a chod domácnosti je vede (spolu s dalšími faktory) k marginalizovaným rolím ve formální ekonomice.¹⁵

Feminismus tedy přinesl nový pohled na to, jakou roli hrál genderový řád v usnadňování ekonomického růstu po industrializaci. Poukázal na to, že „růstové paradigma“ není pouze hnacím motorem hodnotově neutrální produkce a spotřeby, ale hlouběji souvisí s genderovými normami, identitami, praktikami, které jsou propojeny v hierarchizujících a vykořisťujících systémech (Dengler a kol. 2023). Neméně důležitou součástí je analýza samotné kategorie *ženy* s důrazem na hierarchizaci a diferenciaci uvnitř kategorie. Identita a společenské postavení každé ženy ve společnosti jsou konstruovány odlišně a podléhají jiným jiným normám - na základě etnicity, rasy, národnosti, věku, sexuální orientace, zaměstnání či vzdělání. To samé platí i u péče, která nepodléhá výlučně dělbě na základě genderu, nýbrž se odvíjí od již zmíněných charakteristik a identit, které jedny ženy mohou privilegiovat, zatímco jiné vícenásobně marginalizovat.

3.4. Péče jako práce

V předchozí podkapitole jsem několikrát odkazovala k uchopení péče jako práce. Péče představuje rozsáhlou práci, která je nezbytná pro fungování jak jednotlivce, tak i celé společnosti. Autorstvo marxistického feminismu poukázalo na to, že sociální reprodukce je ve skutečnosti formou produkce, která umožňuje fungování kapitalistické společnosti (Uhde, 2012).

Feministická ekonomie v tomto kontextu pracuje s pojmem *neplacená práce*, čímž označuje veškerou péči vykonávanou bez finanční odměny. Feministky upozorňují na neviditelnost a nedocení neplacené práce, a to i přes její zásadní důležitost pro společnost. Zároveň kritizují nízké hodnocení aktérů, které tuto práci obvykle vykonávají, a to především žen (Jochimsen a Knobloch, 1997). To, že jsou služby žen pečovatelek levnější než služby mužů pečovatelů (například hodinového manžela), Suralová a kol. (2017: 219) vysvětlují „je to muž a mužská práce je v naší společnosti více (finančně i symbolicky) ohodnocena.“ K tomu se rovněž přiklání England (2005), dle níž kultura

¹⁵ Pro rozšiřující pohled na tuto problematiku doporučuji: Šmídová (2009), Weidnerová a Matějů (2015).

znevažuje ženy a znevažuje i jejich práci. Teorii znehodnocení je možné aplikovat také na rasu, etnicitu, státní příslušnost či věk.

Péče/péče jako práce a sociální reprodukce/reprodukční práce jsou pojmy, které se často používají synonymně pro neplacené činnosti nezbytné pro chod společnosti. Patří sem péče o děti, staré lidi, vaření, úklid a další. Existuje mezi nimi ale i jemný rozdíl. Sociální reprodukce vychází z feministicko-marxistického myšlení a zahrnuje širokou škálu neplacených činností potřebných k reprodukování společnosti, původně v opozici k námezdní práci. Péče/péče jako práce se spíše zabývá konkrétnějšími činnostmi péče a neodkazuje výlučně neplaceným činnostem, ale i k těm vykonávaným za mzdu. Ideou reprodukční práce vycházející z marxistické tradice máme na mysli činnosti, které jsou přítomny při „udržování a reprodukování pracovní síly” (Duffy a kol., 2013: 147). Z toho vychází teze socialistického feminismu, dle níž by, historicky vzato, pracovníci nemohli odvádět produktivní práci v případě, že by doma neměli ženu, jež by se postarala o úklid, děti a vaření. Neplacená práce manželek jednak dotovala placenou práci manželů a jednak vychovávala budoucí pracovní sílu (Duffy a kol., 2013).

Péče v historii prošla změnami a dlouhou dobu šlo formální a neformální formy péče snadno rozlišit (Fine, 2005). Například Plumwood (2003) pak na toto dichotomní pojetí navazuje a na jednu stranu staví reprodukční činnosti (femininní, neplacené, spojené s domovem a přírodou), na stranu druhou pak produktivní činnosti (maskulinní, za mzdu, spojené s veřejnou sférou), což se více méně shoduje s pozdně kapitalistickou distinkcí péče jako ne-práce (Uhde, 2009). Nicméně právě to je dle Thomas (1993) problematické, protože místo aktivity a její ekonomický charakter jsou analyticky oddělené. Činnosti spojené s domovem a reprodukcí mohou být placené, stejně jako péče ve veřejné sféře může být neplacená. Organizace péče závisí na historickém a sociálním kontextu a ve všech oblastech (místech) může být péče námezdní i neplacená (Aulenbacher a kol., 2018). K rozostřování hranic přispívá i nejednoznačné oddělení trhu, státu a domova, nebo-li mezi ekonomickou, politickou a soukromou sférou (Uhde, 2009). Navíc striktní oddělení brání pochopení komplexních vzájemných závislostí a vlivů mezi oblastmi. Dle Littlewood (2004) na tom má částečně podíl i fragmentace sociologie, nyní je naštěstí na vzestupu pozornost ke komplexnímu přístupu k analýze společnosti, která zohledňuje vzájemné souvislosti mezi různými oblastmi lidského života (Littlewood, 2004).

Tradiční feministické vnímání reprodukční práce čelilo i jiné kritice, která poukázala na jeho omezenost, kvůli zaměřenosti na zkušenosti zajištěných bílých žen. Práce z 50. a 70. let, které se soustředily na roli žen v domácnosti a jejich vstup na trh práce, sice přinesly důležité poznatky, ale zároveň ignorovaly realitu mnoha žen. Ženy barevné pleti, přistěhovalkyně a ženy z nižších tříd se aktivně zapojovaly do trhu práce (Duffy, 2007) a nejen ve stejném místě, nýbrž v globálně propojených sítích, jak ve svých textech opakovaně upozorňuje Uhde (např. 2009). Reprodukce je stratifikovaná a díky konceptu péče lze pochopit mocenskou dynamiku prostupující kategoriemi genderu, třídy, národnosti, etnické příslušnosti, ale i geopolitické polohy. Globální nerovnosti jsou patrné i v distribuci domácích prací a péče. Tyto činnosti jsou nezbytné pro sociální reprodukci a zajištění základního lidského práva na důstojný život. Znehodnocení péče nelze chápat pouze jako ženský problém, nýbrž jako problém na lokální i globální úrovni. Péče tak představuje klíčovou kategorii pro sociální výzkum a slouží jako referenční bod pro kritiku sociálních nerovností (Uhde, 2009), což jen dokazuje důležitost dekoloniálních a postkoloniálních analýz.

Uhde (2009) považuje oddělení soukromé péče a veřejné práce za ideologickou konstrukci a sama navrhuje na analytické úrovni rozlišovat mezi péčí a domácími pracemi, které sice slouží k uspokojení potřeb, ale vnímají se spíše jako „neosobní produkce“ (jmenovitě například úklid či vaření). I když se v praxi tyto oblasti prolínají a sdílí genderové nerovnosti, stereotypní femininitu a finanční neohodnocení, pouhé uznání péče jako práce nestačí. Proto je dle autorky nutné zpochybnit pozdně kapitalistické pojetí práce, které ji dělí na placenou (veřejnou) a neplacenou (soukromou). Uhde volá po překonání binárního rozdělení práce a péče a komplexním přístupem k péči, která zahrnuje jak materiální, tak nemateriální aspekty (viz poslední podkapitola). Uznání a spravedlivé rozdělení zodpovědnosti v oblasti péče je klíčové pro překonání genderové nerovnosti. Jedině tak neopomeneme morální dimenzi péče. Před pojetím péče jako etiky se ještě krátce zastavím u komodifikace a dekomodifikace péče.

3.5. Komodifikace a dekomodifikace péče

V rámci feministické a nerůstové odborné literatury se péče často skloňovala v souvislosti s její komodifikací a dekomodifikací. Sociologické uchopení této

problematiky odkrývá sociální organizaci péče ve vztahu k nerovnostem a globální pracovní migraci.

Pojem komodifikace obecně znamená proces, při němž se původně neplacené činnosti stávají předmětem směny a jsou na ně aplikována pravidla trhu. Komodifikací péče tedy konkrétně míníme ty činnosti péče, jež jsou dnes vykonávány za mzdu, či jinými slovy, k činnostem péče, kterými začala prostupovat tržní logika. Jak upozornila Nedelsky (Nedelsky a kol., 2023), sociální normy obklopující komodifikaci péče jsou kulturně diferencované. Různé kultury mají různé představy o tom, jaká péče by měla být námezdní či nikoliv a kdo by ji (ne)měl vykonávat. Nejspíše nikoho nepřekvapí, že se v těchto normách zrcadlí genderové role a stereotypy, stejně jako rasa, etnicita, národnost a třídní příslušnost. Kromě negativních sociálních důsledků se věnuje pozornost i těm ekologickým (D'Alisa a Cattaneo, 2013).

Komodifikaci považují někteří za přispívající k větší genderové rovnosti, jiní se přiklání k tomu, že způsob, jakým je péče komodifikovaná, udržuje a reprodukuje systém, jenž slouží zájmům již privilegovaných skupin, zatímco ostatní vylučuje a znevýhodňuje (Tronto, 2013 v Richardson, 2021). Parrique (2019) komodifikaci považuje za začarovaný kruh. Čím více času a úsilí člověk věnuje produkovaní činnosti, jež bude prodána, tím méně času nejspíše stráví stejnou prací v komunitě či rodině. S tím mají zkušenost především imigrantky, jež pak místo péče o vlastní děti a domácnost vykonávají obdobné činnosti za mzdu. V současném trendu můžeme spatřit „počet domácích pracujících, často migrantek, které zdánlivě umožňují emancipaci zejména finančně zajištěných žen. Toto uspořádání ale reprodukuje tradiční genderovou dělbu práce a rovněž rasovou a třídní dělbu zodpovědnosti za péči, nyní na transnacionální úrovni. Emancipace některých žen, tak, jak je dnes prosazována – kterou nazývám deformovanou emancipací¹⁶ – je vnitřně spojena se strukturami globálních nerovností” (Uhde, 2009: 107-108).

¹⁶ Uhde (2012: 17) vysvětluje „deformovanou emancipaci” následovně: „ Deformovaná emancipace poukazuje na procesy ztržnění soukromého a podřízení ideje emancipace imperativům trhu v kontextu strukturálních sociálních a kulturních nerovností. Tyto procesy vedou k sociální polarizaci a vytváření nových forem třídní a kulturní dělby práce mezi ženami. Deformovaná emancipace tak pojmenovává situaci, kdy je emancipace žen v podobě, v jaké je dnes prosazována, vnitřně spjata se strukturami globálních nerovností.”

Dominantní porozumění dekomodifikaci péče se opírá o její přesun do rukou státu-veřejného sektoru. Stát se stane zprostředkovatelem těchto činností (či zboží) a poskytuje je občanům zdarma (Nedelsky, 2023). Do služeb a statků původně komodifikovaných a regulovaných tržními mechanismy vstoupí veřejný sektor (Kongshøj, 2023). S tímto pojetím dekomodifikace ale přichází na jedné straně dilema toho, jaká péče se má vykonávat ne(placeně) a v krajním případě i celkově zpochybnění pojetí práce v tomto sektoru. Při takové dekomodifikaci dochází k přesunu kompetence a zodpovědnosti za poskytování péče mezi různými subjekty (soukromý sektor, neziskový sektor či třetí sektor, sdílená ekonomika, stát, rodina), což sebou přináší nové výzvy. Vystávají nové otázky týkající se toho, jaké pečující služby jsou dostupné, v jakém rozsahu, kde a pro koho (Aulenbacher a kol., 2018).

Ovšem dekomodifikaci péče lze pojímat i odlišným způsobem nežli jako přesun do rukou veřejného sektoru. V případě mnohem radikálnějších strategií se s péčí zachází jako s něčím, co by se mělo navrátit zpět do netržní oblasti. Jinými slovy naprosté vyloučení péče z tržních transakcí (Nedelsky, 2023) a rovnoměrné rozdělení péče v širším významu mezi všechny. Zasvěcení alespoň části života pečování je mimochodem jedna z transformačních strategií, jež nerůst prosazuje (Dengler a kol., 2022). Nemusí se přitom nutně jednat o péči o děti, či nemocné, nýbrž i o uchování životního prostředí, péči o zvířata, či činnosti prospěšné komunitě (např. Nedelsky, 2023).

I tak je ale jisté, že se strategie dekomodifikace v případě péče neobejde bez toho, aniž by integrovala citlivější pohled na současnou propojenost vztahů péče v globalizovaném světě, jež nejenže utlačuje, ale v některých případech i osvobozuje, byť je tato emancipace, slovy Uhde „deformovaná.“

3.6. Feministická etika péče

Feministické autorstvo se dominantně soustředilo na péči ve smyslu neplacené domácí práce, jež je přítomna v našich každodenních životech. Avšak péče „je komplexní společenská praxe, kterou nelze redukovat na materiální rozměr reprodukce. Ekonomická perspektiva neumožňuje náležitě zohlednit intersubjektivní vztahy, vzájemnost a hodnoty, které jsou s praxí péče spojeny“ (Uhde, 2012: 19). Vztahy s rodinou, přáteli a sousedy,

které tvoří naši komunitu, jsou protkány aktivitami zaměřenými na uspokojení potřeb a budování mezilidských vazeb. Nicméně, jak vyplynulo z definice péče od Joan Tronto, péči lze uchopit poněkud širěji, ve smyslu morální filosofie, tzv. *feminist ethics of care/feminist care ethics*, neboli *feministické etiky péče*. Z mého pohledu tak rozvíjí porozumění reprodukční práci skrze její morální dimenzi a kriticky zpochybňuje kapitalistickou sociální organizaci. Porozumění péče popsané v následující podkapitole je relevantní proto, že umožňuje nahlédnout vztahy a procesy v ekonomickém systému jiným způsobem, než jsme z dominantního diskurzu zvyklí, přestože neadresuje socio-ekonomické struktury (to je také jednou z výtek vůči etice péče).

Feministická etika péče původně vzešla od Carol Gilligan a jejího zpochybnění racionalistických a objektivistických přístupů k morálce, v nichž se ztěží hledá prostor pro kontextualitu, emoce a vzájemnost. Gilligan, dle Uhde (2012), upozornila na morální rozměr péče a své pojetí péče zakládá na situování člověka do sítě vztahů závislosti s ostatními lidmi. Péče je tak hodnotná pro rozvoj individua a společnosti.

3.7. Péče jako vztah

Péče nabývá etického významu, který oceňuje vzájemnou závislost a pečující vztahy, které lidi navzájem spojují, rovněž jako jejich odpovědnost. Tronto (1993) rozvrhla proces pečování na čtyři fáze.¹⁷ V první fázi *starání se*, má Tronto na mysli uznat osobní i společenskou potřebu péče. Druhou fází *opatrování*, v sobě nese hodnotu přijetí odpovědnosti. Třetí fáze *poskytnutí péče* odkazuje ke specifickým činnostem péče ve vztahu (nejen) mezi lidmi. Čtvrtou fází je *přijetí péče*, jež představuje závěrečný moment, v němž se ukáže, zda péče vskutku prospěla, či nikoliv.

Důležitý význam, jenž odkrývá další dimenzi péče, je sociální vztah, který je analyticky hodnotný pro rozlišení péče od ostatních druhů práce, byť ne absolutně (Rummery a Fine, 2012), péči tak lze uchopit skrze vztah pečujícího (či pečovatele) a toho,

¹⁷ Český překlad fází jsem přejala od Uhde (2012).

o něhož je pečováno. To rovněž zahrnuje jejich emoce a zranitelnost, hierarchické vztahy, mocenské nerovnosti a omezenou autonomii (Jochimsen, 2003). Pochopení péče pomocí mezilidských interakcí a vztahů nám připomíná, že nejsme izolovaní a naprosto nezávislí jednotlivci, jakkoliv to jde proti liberální individualistické představě člověka v moderních společnostech. Neznamená to ale redukovat vztah mezi pečujícím a tím, o něhož je pečováno, na nerovný. Nerovný sice je, pečující má mocenskou převahu, ale ten, kdo tu péči přijímá má z jeho péče prospěch (Young, 2009). Není to tak, že by jeden byl v roli pasivního příjemce péče a druhý v roli aktéra. Nepřesná je rovněž představa o tom, že pečující staví člověka, o něhož pečuje, na pedestal a upřednostňuje jeho potřeby nad svými. „Poskytování péče zahrnuje asymetrický vztah, je pro poskytovatele a příjemce péče obtížné, i když ne nemožné, žít v podmínkách rovnosti a vzájemnosti¹⁸” (Young, 2009: 206).

Ano, v závislosti na konkrétních okolnostech může být v daném vztahu jeden ve výhodnější (ekonomické, sociální, politické) pozici než druhý. Nicméně to není něco statického, interakce a komunikace mezi pečujícím a příjemcem neustále udávají směr, jakým se jejich vztah vydává. Rovněž by šlo, zcela relevantně, zpochybnit samotnou dualitu rolí pečujícího a opečovávaného, protože to vystihuje jen část toho, co bychom mohli označit za vztahy péče. Například vztah rodič a malé dítě do toho vzorce zapadá, ale pečující vztah mezi dvěma dospělými, zdravými a zajištěnými lidmi nikoliv. V takovém případě jsou oba pečující i opečovávaným a pečují o sebe v širokém smyslu slova tak, jak ji rozumí feministická etika péče.

Navíc, jak by k tomu dodala Tronto (2013), i na první pohled „jednoduchý” pečující vztah mezi rodičem a dítětem je mnohem komplexnější a většinou přesahuje hranice blízké rodiny. Taková péče je vsazena do široké sociální sítě veřejných institucí a komunity. Pojímáním péče jako dokonalé a jednosměrné aktivity proudící směrem od pečujícího k opečovávanému nemusí být v některých případech na škodu, ale při soustředění výlučně na ni se ochuzujeme o péči jako výsledek vztahu, pro níž je, slovy Fine (2005) na prvním místě vzájemný respekt a podpora. Parrique (2019) naznačuje péči v kontextu rizik v moderní společnosti, čímž se připojuje k ekofeministickému bádání. Vychází z inherentní zranitelnosti a bezbrannosti všech bytostí i flóry, nicméně zdůrazňuje,

¹⁸ V angl. orig.: „(...) Because care giving involves an asymmetrical relationship, it is difficult, though not impossible, for care givers and care receivers to live in terms of equality and mutuality (Young, 2009: 206).

že kromě mnohonásobného znevýhodňování mohou být jiní i zvýhodňováni a tedy i lépe chráněni proti rizikům i s lepší výbavou pro jejich případné překonání.

To, že takovému vztahu nerozumíme striktně v binárních opozicích a neupíráme jedincům jejich aktérství, je totožné s ekofeminismem, který právě „přirozenou“ hierarchii zpochybňuje (např. King, 2005). Péče ve vztahu pečovatele (pečujícího) a toho, o něhož je pečováno není činnost, při níž jeden je aktér, který jedná a druhý je pasivní. Nehierarchičnost tak nemusíme nutně omezit pouze na lidi. Ekofeministickou perspektivu a péči lze dovést ke vztahu lidí a přírody. Lidé se (či historicky vzato muži) pasovali (a i nadále pasují) do role „pánů přírody“, přičemž příroda je něco, co má být ovládnuto, pokořeno a využito. Člověk má pouze představu, že je výjimečný a ostatní převyšuje (Ferguson, 2017), pokud chceme žít v trvale udržitelném světě, musíme od této představy upustit.

Nicméně mezi ekofeministickými autorkami bychom nejspíše nenalezli shodu, zda-li je péče ženám přirozená a v určitém smyslu nadřazená ostatnímu, nebo právě narušit dualistické rozdělení zavedené patriachátem a zdůrazňovat vztahy péče propojené mezi všemi lidmi i přírodou (King, 1991). Proti prvnímu zmíněnému, esencialistickému pojetí, Tronto apeluje (1987), abychom se vyvarovali ztotožňování etiky péče s ženskou morálkou. Když se etika péče pojímá jako alternativní morálka žen od té dominantní morálky mužů, bude s ní zacházeno jako s deviací, odchylkou od sociální normy, jako s „druhotnou formou morálního myšlení“ (Tronto, 1987: 654).

Feministky zdůrazňují nenahraditelnou roli péče v lidském životě. Neplacená péče, která dalece převyšuje objem placené práce v tržním sektoru¹⁹ (Picchio, 2003), hraje klíčovou roli v podpoře duševního, fyzického a vztahového zdraví každého z nás. Přesto dominantní politické a ekonomické myšlenkové proudy tuto rozsáhlou investici času a

¹⁹ Ztotožňování „volného“ trhu se systémem, který neznevýhodňuje člověka na základě jeho genderu, rasy, třídy či geopolitické polohy a zároveň spravedlivě a efektivně uspokojuje potřeby všech, se ukazuje jako nepřesné, ba mylné (Braedley a Luxton, 2010). Historicky je „volný“ trh úzce spjatý s rozdělením moci v rámci genderové, třídní, národnostní a etnické hierarchie.

energie do udržení života, reprodukce a budování mezilidských vazeb ignorují, jelikož ji nelze jednoduše kvantifikovat a zpeněžit, čímž se odlišuje od produktivity a efektivity, jediných kritérií hodnocení práce v kapitalistické společnosti. Pečování není něco, co lze dělat rychleji kvůli zvýšení efektivity a produktivity, protože péče nesměruje například jen k naplnění biologických potřeb, ale i k vývoji obecně (Eicker a Keil, 2017). „V sociální rovině pak [péče navazuje] na požadavky redefinice principu výkonu jako měřítka společenského ocenění a omezení platnosti tržních norem jako organizačního principu společenských vztahů” (Uhde, 2012: 19).

Z konceptu péče od Tronto vycházejí ve svém pojetí nerůstové transformace i Buch-Hansen a Nesterova (2023), jejichž práci jsem představila v kapitole věnované nerůstu. Dle nich péče není jen důležitý aspekt nerůstu a staví ji do středu nerůstových strategií a transformací, stejně jako Dengler (např. 2022). To neznamená, že by byl v tomto ohledu jejich koncept nějak zvlášť rozpracovaný a přesný, to nikoliv. Nejspíše limitování prostorem, se autoři omezili na vágní vysvětlení, že by se ke světu mělo přistupovat něžně, a uvádějí příklad, že v případě úrovně strukturálních změn, by se nerůstová společnost aktivně zajímala a starala o lidi i mimolidskou přírodu. Stejně Kallis (2022: 55) napsal, že „nerůst vyzývá ke spravedlivějšímu rozdělení péče a k jejímu umístění do centra společenské organizace.” Je při nejmenším paradoxní, od kolika nerůstových autorů čteme o tom, že by péče měla být základem nerůstové společnosti, ale přesto tomuto tvrzení rozsah věnovaný tomuto tématu ani zdaleka neodpovídá. Tím neříkám, že by strategie transformace v péči neexistovali, narážím na to, že v porovnání s ostatními návrhy se jim nedostává tolik prostoru i přes její opakované zdůrazňování.

Nerůstové návrhy bezpochyby reflektují péči v širokém smyslu slova, takže feministické pojetí péče spolu s feministickými proudy (jako je ekofeminismus a dekoloniální/postkoloniální feminismus) má potenciál spadnout na úrodnou půdu a rozšířit mnohé nerůstové diskuze. Nicméně, aktuálně nejvýraznější přispěvatelkou k péči v nerůstu je *feministická* a ekologická ekonomka Corinna Dengler, pro jejíž práci je průsečík feminismů, péče a nerůstu klíčovým a součástí jejich textů jsou i konkrétní transformační strategie (např. Dengler a kol. 2022). Když se ještě krátce pozastavím u integrování feministických myšlenkových proudů, etiky péče a nerůstu, Phillips (2017: 15) jejich prolínání vystihla následovně:

„Praktiky péče jsou ty, jež udržují, podporují nebo zvyšují prosperitu příslušných stran. Praktiky, které způsobují zbytečné a vyhnutelné škody sobě samým a příslušným ostatním, jako je ničení stability, rozmanitosti a udržitelnosti kultur původních obyvatel nebo přírodních ekosystémů, jako jsou deštné pralesy, oceány nebo pouště, nejsou praktiky péče, a stejně tak nejsou praktiky, které utlačují nebo vykořisťují ostatní nebo porušují jejich občanská práva.”

Z feminizmu převzatá myšlenka o starostlivosti k ostatním lidem i přírodě se v nerůstové literatuře zmiňuje ve stejné podobě opakovaně. Parrique (2019) ji ale na rozdíl od feministického autorstva používá s analytickým rozdělením a nahlíží péči o přírodu (správcovství, *stewardship*) ve smyslu prodloužení péče o lidi (solidaritu, *solidarity*), s čím jsem se ve feministických teoriích explicitně nesetkala. Péče je dle Parriqua jednou ze tří hodnot nerůstu, které dohromady tvoří morální filosofii a koncept socio-ekologické spravedlnosti, autor se tak aktivně zapojuje do diskuze s feministickou etikou péče. Péči definuje jako „princip nevykořisťování a solidarity ve vztahu k druhým lidem a přírodě” (2019: 252). Princip péče poznáme, vysvětluje Parrique (2019: 264) když „má činnost více solidarity než vykořisťování a tak vede k celkovému snižování zranitelnosti.” Opět explicitně inspirován feministickými poznatky, rozlišuje mezi solidaritou a vykořisťováním. Solidaritě rozumí jakožto ochraně zranitelného i na úkor osobních ztrát a vykořisťování vysvětluje jako zneužití zranitelnosti druhého pro svůj vlastní zisk. Pokud bych toto diskutovala s Tronto (1987), sama připouští že někdy zkrátka nastanou situace, o něž se nebudeme zajímat a „i tak bychom se ale měli tázat, zdali nás nedostatek našeho zájmu zbavuje morální odpovědnosti” (Tronto, 1987: 659). Kde tedy leží hranice péče, zájmu a naší morální odpovědnosti vůči ostatním lidem a přírodě? V etice péče žádná univerzální hranice nebude. „V rovině morální je společnost péče založena na sociálních normách spojených s praxí péče, kterými jsou hodnoty vzájemného uznání a pozornosti, uchovávaní, vnímavosti k potřebám druhých a vzájemné podpory. Koncept péče ale není možné obsahově přetěžovat. Praxe péče je jednou z forem vztahové praxe, nikoli všeobecně platný vzorec” (Uhde, 2012: 19).

Kromě již zmíněné kritiky feministické etiky péče, je nutné problematizovat i její okázalost v porovnání se se sociální reprodukcí. Zatímco činnosti sociální reprodukce (příprava jídla, úklid, aj.) je snadné spatřit, což pak usnadňuje jejich pojmenování a další výzkum, Richardson (2021) vyzdvihl, že pracovat nadále s feministickou etikou péče, například ve výzkumu, nabývá na obtížnosti, jelikož pojetí péče, které představuje, není lehce pozorovatelné. Nicméně to může být příležitost pro méně obvyklé a nekonvenční metody a výzkumy v rámci více oborů.

Uhde, jak jsem již psala jinde, zdůraznila distinkci mezi péčí a domácími pracemi. Richardson (2021) ukazuje, že činnosti sociální reprodukce a péče sice mohou být péčí v úzkém smyslu slova, neznamená to ale, že jsou rovněž péčí v jejím širším významu (viz definice Tronto). Například, píše Richardson, „utírání nosu, zodpovídání otázek, pomáhání dítěti s oblékáním a jiné každodenní situace ve předškolních zařízeních, mohou být dělány neangažovaně, či způsobem, který zajišťuje dítěti a vychovateli/pedagogovi zažít uspokojující pečující vztah.²⁰” To poté nenaplnuje pojetí feministické etiky péče, nebo pouze částečně.

3.8. Práce a péče

Pojetí péče v užším smyslu práce nebo rozšiřujícím významu etiky se ukázalo jako nedostatečné, oběma chybí trochu toho druhého. Zatímco soustředění se jen na stránku sociální reprodukce ze strany marxistického feminismu mělo tendenci opomíjet širší význam péče v její morální dimenzi vyplývající ze zkušeností jedinců, etika péče na druhou stranu adekvátně nepracuje s důležitými poznatky o materiálních aspektech péče, jako jsou například ekonomické nerovnosti či třídní vztahy. Uhde (2012) pomocí spojením těchto dvou linií výborně pojednala práci Iris Marion Young (např. 2009). Napřič jejími pracemi Uhde odhalila, že se Young podařilo spojit materiální i kulturní pojetí péče a díky tomu rozebírá péči v její komplexnosti zohledňující jak etické, tak i strukturální souvislosti. Na strukturální úrovni Young (2011) analyzuje pět forem útlaku: vykořisťování, marginalizaci, bezmocnost, kulturního imperialismus a násilí. Útlak

²⁰ V angl. orig.: „Wiping a nose, answering a child’s question, helping a child get dressed, or any number of daily occurrences in childcare centres, can be done with little engagement, or in a way that ensures the child and caregiver/ educator experience a satisfying caring relation” (Richardson, 2021).

představuje strukturální problém, který je vpředen do nereflektovaných sociálních norem, zvyků a symbolů. Formy útlaku vůči určitým skupinám jsou většinou zapovězeny formálními pravidly, proto se sociálně manifestují a reprodukují jemně v mezilidských interakcích, což kontrastuje s postfeminismem i liberálním feminismem. Proto pokud se soustředíme výlučně na legislativní či formální způsoby útlaku či se domníváme, že s rovnými právy jsou formy útlaku vyřešeny, mýlíme se.

Young (2011) spojuje spravedlnost s hodnotami, které utvářejí dobrý život. Kromě naplňování materiálních potřeb, tam zahrnuje i pocity potěšení i příjemného a kvalitního prostředí. Materiální aspekt péče, nazývaný *uchovávání*, zahrnuje veškeré aktivity, které zajišťují základní potřeby lidí, ale i úklid, vaření a další domácí práce, byť Uhde péči a domácí práce neztotožňuje. Normativní aspekt péče se zaměřuje na hodnoty a vztahy, které jsou s ní spojeny. Patří sem empatie, soucit, uznání druhých a vzájemná podpora (Uhde, 2012). Zde bych z perspektivy radikálního feminismu doplnila, že zmíněné vlastnosti a hodnoty jsou v západních společnostech běžně přisuzovány ženám. Radikální feminismus pak „opačné“ vlastnosti, například objektivitu, agresivitu a soutěživost, u mužů kritizuje, protože právě takové vlastnosti mohou vést k ignorování emocí a potřeb druhých, což může bránit spolupráci a solidaritě a mít za následek násilí, konflikty, destrukci a útlak (např. Lorber, 2010). Tedy vše kromě péče.

Na základě normativního aspektu péče lze ocenit různé formy přínosu pro společnost (Young, 2009). Feministická ekonomie pojímá péči jako nejzákladnější a nejpotřebnější součást tržní ekonomiky (Bezanson a Luxton, 2006). Feministická etika péče toto nezpochybňuje ani nezavrhuje, jen rozvíjí péči v jejím morálním rozměru (Richardson, 2021), protože ji nelze redukovat pouze na její materiální dimenzi (Uhde, 2012). Což nám připomíná, že „smyslem ekonomického života je podporovat péči, nikoli naopak²¹“ (Tronto, 2013: 39), čímž se dostáváme na začátek k ekonomickému a normativnímu problému péče a kruh se uzavírá.

²¹ V angl. orig.: „the purpose of economic life is to support care, not the other way around“ (Tronto, 2013: 39).

Závěr

V mé práci je teoretického charakteru jsem vycházela z dosavadního (teoretického) bádání o péči. Cílem nebylo sestavení zcela vyčerpávajícího výčtu, nýbrž důkladné představení toho, jak nerůst a feminismus s pojmem péči pracují a vysvětlit, jak pojetí péče problematizují a domnívám se, že byl cíl naplněn. Analýzou nerůstové a feministické odborné literatury a pomocí pozorného čtení jsem identifikovala, v jakých významech a kontextech se péče objevuje. Od spíše socio-ekonomického smyslu, kdy byla péče skloňována v souvislosti s kapitalismem, genderovou dělbou práce a komodifikací, přes normativnější uchopení péče jako hodnoty a morálního principu, až po propojení těchto dvou linií.

Navážu-li dvou základních vymezení péče (1) *take care of* a (2) *care about*, dospěla jsem k tomu, že péče je ve feministické a nerůstové literatuře situována jako klíčový koncept kritiky ekonomického růstu, HDP, kapitalismu, ale i samotného nerůstu. Takový kontext (1) péče zahrnoval péči ve smyslu reprodukční práce (neboli sociální reprodukce), k čemuž inherentně patřila i problematizace historického vývoje genderové dělby práce i aktuální problém globálních nerovností s (de)komodifikací péče. V tomto kontextu péče nabývala významu pečujících činností, jakožto nejzákladnější a nejpotřebnější součásti ekonomiky (reprodukce pracovní síly, akumulace kapitálu, atd.). Dále byla (2) péče nahlížena jako hodnota, proces, mezilidský vztah i vztah k mimo-lidskému světu. Zdůrazňovány byly sociální normy spojené s praxí péče - hodnoty vzájemného uznání, pozornosti a vnímavosti k potřebám druhých, jež více či méně kontrastují s logikou a kulturou prosazovanou kapitalismem.

U novějších textů nerůstové autorstvo feministické koncepty péče ve velmi redukované a marginální podobě přebírá a téměř přesně kopíruje souvislosti odhalené feministickými teoriemi. Úroveň rozpracovanosti péče v konceptu nerůstu se vůbec nevyrovná úrovni propracovanosti jiných oblastí, přestože bývá velmi zdůrazňována centrální role péče pro nerůstovou transformaci i společnost nerůstu. Nerůst se péči dosud věnuje především ve smyslu hodnoty a morálního principu a v rámci kritiky ekonomického růstu a HDP. Za nedávnými příspěvky k péči v nerůstu, které se týkají konkrétních politik a strategií (například sdílení práce, tzv. *work-sharing*), stojí převážně feministické autorky,

jmenovitě několikrát zmíněná Dengler. Domnívám se, že bez důkladnějších a rozsáhlejších analýz genderové a intersekcionalní dimenze péče nerůst nemůže naplnit proklamovaný cíl trvalé udržitelnosti a spravedlivosti.

Na závěr bych ráda ještě sdílela několik poznámek. Jistě vyplynulo, že péče zdaleka není pouze starání se o někoho, kdo ji potřebuje. Poskytuje nám dobrý příklad rozlišení mezi selským rozumem a sociologickou imaginací. Právě problematizování takové samozřejmosti v našem každodenním životě, jako je péče a její sociologické nahlédnutí ji odhalí jako vysoce plodné sociologické téma, které je zapředené do husté sítě sociálních nerovností, rolí a identit, mezilidských vztahů, moci a hierarchií, se svým vlastním historickým vývojem. Každý z nás je aspoň někdy za život potřebným a i přesto byla (a je) péče jakožto základ sociálního života přehlížena, byť feministické texty představují doslova studnici nejrůznějších analýz a interpretací. Významy péče pojednané v této práci ukazují důležitost precizní práce s pojmy a jejich, byť někdy ošemetného, definování.

Literatura

ABAZERI, Mariam, 2022. Decolonial feminisms and degrowth. Online. *Futures: the journal of policy, planning and futures studies*. Roč. 136, s. 1-6. ISSN 0016-3287. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.futures.2022.102902>. [cit. 2023-11-22].

ABBOTT, Pamela, 2005. Work and organisation. Online. In: *An Introduction to Sociology : Feminist Perspectives*. Taylor & Francis Group, s. 231-271. Dostupné z: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/sfu-ebooks/detail.action?docID=256888>.. [cit. 2024-06-25].

ACKER, Sandra, 1987. Feminist theory and the study of gender and education. Online. *International Review of Education*. Roč. 33, č. 4, s. 419-435. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/3444244>. [cit. 2024-05-21].

AULENBACHER, Brigitte a DÉCIEUX, Fabienne, 2018. Capitalism goes care Elder and child care between market, state, profession, and family and questions of justice and inequality. Online. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*. Roč. 37, č. 4, s. 347-360. Dostupné z: <https://doi.org/10.1108/EDI-10-2017-0218>. [cit. 2024-06-25].

AULENBACHER, Brigitte; LUTZ, Helma a RIEGRAF, Birgit, 2018. Introduction: Towards a global sociology of care and care work. Online. *Current Sociology Monograph*. Roč. 66, č. 4, s. 495-502. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0011392118765245>. [cit. 2024-06-25].

BILLINGER, Stephan a WORKIEWICZ, Maciej, 2019. Fading hierarchies and the emergence of new forms of organization. Online. *Journal of Organization Design*. Roč. 8, č. 17. Dostupné z: <https://doi.org/10.1186/s41469-019-0057-6>. [cit. 2024-04-21].

BEZANSON, Kate a LUXTON, Meg, 2006. *Social Reproduction: Feminist Political Economy Challenges Neo-Liberalism*. Online. McGill-Queen's University Press. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt80rzb>. [cit. 2024-06-25].

BRAEDLEY, Susan a LUXTON, Meg, 2010. *Neoliberalism and Everyday Life*. McGill-Queen's Press. ISBN 978-0-7735-3673-9.

BRYSON, Valerie, 2003. *Feminist Political Theory: An Introduction*. 2. Palgrave Macmillan. ISBN 0-333-94568-9.

BUCH-HANSEN a NESTEROVA, 2023. Less and more: Conceptualising degrowth transformations. Online. *Ecological Economics*. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2022.107731>. [cit. 2024-04-21].

D'ALISA, Giacomo a CATTANEO, Claudio, 2013. Household work and energy consumption: a degrowth perspective. Catalonia's case study. Online. *Journal of Cleaner Production*. Roč. 38, s. 71-79. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2011.11.058>. [cit. 2024-06-25].

D'ALISA, G.; DEMARIA, F. a KALLIS, G., 2014. Degrowth: A Vocabulary for a New Era. Online. *Ecology, Environment & Conservation*. ISSN 1945-6492. [cit. 2024-01-08].

DE LA GRANDVILLE, Olivier, 2016. *Economic Growth: A Unified Approach*. Online. 2. Cambridge University Press. ISBN 9781316335703. Dostupné z: <https://doi-org.proxy.lib.sfu.ca/10.1017/9781316335703>. [cit. 2024-05-15].

DEMARIA, Federico; SPEKULOVAT, Filka; SCHNEIDER, Francois a MARTINEZ-ALIER, Joan, 2013. What is Degrowth? From an Activist Slogan to a Social Movement. Online. *Environmental Values*. Č. 22, s. 191-215. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/23460978>. [cit. 2024-05-15].

DENGLER; GERNER; SONETTI- GONZÁLEZ; HANSEN; MOOKERJEA et al., 2023. Why are feminist perspectives, analyses, and actions vital to degrowth?

- Online. *Degrowth Journal*. Roč. 1, č. 00046. Dostupné z: <https://www.degrowthjournal.org/publications/2023-05-03-why-are-feminist-perspectives-analyses-and-actions-vital-to-degrowth/>. [cit. 2024-01-21].
- DENGLER, Corrina, 2021. Degrowth. Online. In: *The Routledge Handbook of Feminist Economics*. Routledge, s. 369-377. [cit. 2024-04-21].
- DENGLER, Corinna a SEEBACHER, Lisa M., 2019. What About the Global South? Towards a Feminist Decolonial Degrowth Approach. Online. *Ecological economics*. S. 246-252. ISSN 0921-8009. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.11.019>. [cit. 2024-3-15].
- DRAŽILOVÁ, Dita, 2004. Ekofeminismus, gender a environmentalismus. In: *Abc feminizmu*. Nesehnutí, s. 215-225. ISBN 80-903228-3-2.
- DUFFY, Mignon, 2007. DOING THE DIRTY WORK: Gender, Race, and Reproductive Labor in Historical Perspective. Online. *Gender and Society*. Roč. 21, č. 3, s. 313-336. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0891243207300764>. [cit. 2024-06-25].
- DUFFY, Mignon; ALBELDA, Randy a HAMMONDS, Clare, 2013. Counting Care Work: The Empirical and Policy Applications of Care Theory. Online. *Social Problems*. Roč. 60, č. 2, s. 145-167. Dostupné z: <https://doi.org/10.1525/sp.2013.11051>. [cit. 2024-06-25].
- EICKER, Jannis a KEIL, Katharina, 2017. Who cares? A convergence of feminist economics and degrowth. Online. *Exploring Economics*. Dostupné z: <https://www.exploring-economics.org/fr/decouvrir/who-cares/>. [cit. 2024-06-25].
- ENGLAND, Paula, 2005. Gender Inequality in Labor Markets: The Role of Motherhood and Segregation. Online. *Social Politics: International Studies in*

Gender, State & Society. Roč. 12, č. 2, s. 264–288. Dostupné z: <https://doi.org/10.1093/sp/jxi014>. [cit. 2024-06-25].

ESCHLE, Catherine, 2019. Constructing a woman friendly polity. Online. In: *Global Democracy, Social Movements, And Feminism*. New York: Routledge, s. 85-116. ISBN 9780429500206. Dostupné z: <https://doi.org/10.4324/9780429500206>. [cit. 2024-05-17].

ESCOBAR, Arturo, 2012. *Encountering Development: The making and unmaking of the third world*. 2. Princeton University Press. ISBN 978-0-691-15045-1.

FERGUSON, Kathy F., 2017. Feminist Theory Today. Online. *Annual Review of Political Science*. S. 269-286. Dostupné z: <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-052715-111648>. [cit. 2024-05-21].

FINE, Michael, 2005. Individualization, risk and the body: Sociology and care. Online. *Journal of Sociology*. Roč. 41, č. 3, s. 247-266. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/1440783305057077>. [cit. 2024-06-25].

FRASER, Nancy, 2016. CONTRADICTIONS OF CAPITAL AND CARE. Online. Dostupné z: <https://newleftreview.org/issues/ii100/articles/nancy-fraser-contradictions-of-capital-and-care>. [cit. 2024-06-25].

GREGORATTI, Catia a RAPHAEL, Riya, 2019. The Historical Roots of a Feminist 'Degrowth': Maria Mies's and Marilyn Waring's Critiques of Growth. In: CHERTKOVSKAYA, Ekaterina; PAULSSON, Alexander a BARCA, Stefania. *Towards a political economy of degrowth*. London: Rowman & Littlefield International. ISBN 9781786608956.

GUSTAFSSON, Anna W, 2013. The metaphor challenge of future economics: growth and sustainable development in Swedish media discourse. Online. In: *Before and Beyond the Global Economic Crisis*. Edward Elgar Publishing, s. 197-218. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/profile/Anna-Gustafsson->

2/publication/281849420_The_metaphor_challenge_of_future_economics_Growth_and_sustainable_development_in_Swedish_media_discourse/links/55fb2ce408ae07629e07baab/The-metaphor-challenge-of-future-economics-Growth-and-sustainable-development-in-Swedish-media-discourse.pdf. [cit. 2024-05-15].

HANAČEK, Ksenija; ROY, Brototi; AVILA, Sofija a KALLIS, Giorgos, 2020. Ecological economics and degrowth: Proposing a future research agenda from the margins. Online. *Ecological economics*. Roč. 2020, č. 169, s. 1-13. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106495>. [cit. 2024-05-26].

HICKEL, Jason, 2021. What does degrowth mean? A few points of clarification. Online. *Globalizations*. Roč. 18, č. 7, s. 1105-1111. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1812222>. [cit. 2024-04-21].

JIROUTOVÁ KYNČLOVÁ, Tereza a KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka, 2017. Postkoloniální a dekoloniální myšlení ve feminismu a analýzy "zjinačujících" reprezentací. Online. *Gender a výzkum*. Roč. 18, č. 2, s. 2-15. Dostupné z: <https://doi.org/10.13060/25706578.2017.18.2.368>. [cit. 2024-05-26].

JOCHIMSEN, Maren a KNOBLOCH, Ulrike, 1997. Making the hidden visible: the importance of caring activities and their principles for any economy. Online. *Ecological Economics*. Roč. 20, č. 2, s. 107-112. Dostupné z: [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(95\)00099-2](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(95)00099-2). [cit. 2024-06-25].

JOCHIMSEN, Maren A., 2003. *Careful Economics: Integrating Caring Activities and Economic Science*. Kluwer Academic Publishers. ISBN 978-1402074677.

KALLIS, Giorgos, 2022. *Na obranu nerůstu*. Online. Praha: Nakladatelství Neklid. ISBN 978-80-908247-8-2. [cit. 2024-01-21].

- KING, Roger J. H., 1991. Caring about Nature: Feminist Ethics and the Environment. Online. *Hypatia*. Roč. 6, č. 1, s. 75- 89. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/3810034>. [cit. 2024-06-25].
- KING, Ynestra, 2005. The ecology of feminism and the feminism of ecology. In: KOLMAR, Wendy K. a BARTKOWSKI, Frances. *Feminist theory: A reader*. 2. McGraw-Hill, s. 465-475. ISBN 0-07-282672-X.
- KIRALY, Miranda, 2015. The illusion of progress: a betrayal of women from both end of political spectrum. In: KIRALY, Miranda a TYLER, Meagan. *Freedom fallacy: the limits of liberal feminism*. Connorcourt, s. 57-67. ISBN 978-1-925138-54-2.
- KOMATSU, Hikaru; RAPPLEYE, Jeremy a UCHIDA, Yukiko, 2022. Is happiness possible in a degrowth society? Online. *Futures*. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.futures.2022.103056>. [cit. 2024-04-21].
- KOLÁŘOVÁ, Marta. Na křižovatkách nerovností: gender, třída a rasa/etnicita. Online. *Gender, rovné příležitosti a výzkum*. Roč. 8, č. 2/2008. Dostupné z: <https://www.genderonline.cz/pdfs/gav/2008/02/01.pdf>. [cit. 2024-06-25].
- KOLMAR, Wendy K. a BARTKOWSKI, Frances, 2005. *Feminist theory: A reader*. 2. McGraw-Hill. ISBN 0-07-282672-X.
- KONGSHØJ, Kristian, 2023. Social policy in a future of degrowth? Challenges for decommodification, commoning and public support. Online. *HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES COMMUNICATIONS*. Roč. 10, č. 850, s. 1-11. Dostupné z: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02255-z>. [cit. 2024-06-25].
- LATOUCHE, Serge, 2012. *Malé pojednání o poklidném nerůstu*. Beroun: Za tratí. ISBN 978-80-904335-7-1.
- LITTLEWOOD, Barbara, 2016. Postcolonialism and feminism. Online. In: *Feminist Perspectives on Sociology*. Routledge, s. 168-187. ISBN

9781315847733. Dostupné z: <https://doi.org/10.4324/9781315847733>. [cit. 2024-05-26].

LORBER, Judith, 2010. *Gender inequality: feminist theory and politics*. 4. Oxford University Press. ISBN 978-0-19-537522-0.

LYNCH, Kathleen; KALAITZAKE, Manolis a CREAN, Mags, 2021. Care and affective relations: Social justice and sociology. Online. *The Sociological Review*. Roč. 61, č. 1, s. 53-71. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0038026120952744>. [cit. 2024-06-25].

MIES, Maria, 1981. *The Social Origins of the Sexual Division of Labour*. Online. The Hague: Institute of Social Studies. Dostupné z: https://repub.eur.nl/pub/38083/Mies1981TheSocialOriginsOfTheSexualDivisionOfLabour_IssOccPap85.pdf. [cit. 2024-06-25].

MENDOZA, Breny; DISCH, Lisa a HAWKESWORTH, Mary, 2015. Coloniality of Gender and Power: From Postcoloniality to Decoloniality. Online. In: *The Oxford Handbook of Feminist Theory*. S. 100-121. ISBN 9780190249663. Dostupné z: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199328581.013.6>. [cit. 2024-05-26].

MONTERROSO, Iliana; HARCOURT, Wendy; AGOSTINO, Ana; ELMHIRST, Rebecca; GOMÉZ, Marlene et al. Perspectives on decoloniality for FPE. Online. In: *Contours of Feminist Political Ecology*. S. 207-230. ISBN 978-3-031-20928-4. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-20928->. [cit. 2024-05-26].

NEDELSKY, Jennifer; BERTRAND, E. a PANITCH, V., 2023. Care Work: Revaluing care through partial decommodification—In praise of unpaid care from all. Online. In: *The Routledge Handbook of Commodification*. Routledge, s. 238-249. [cit. 2024-06-25].

- PARRIQUE, Timothée, 2019. *The political economy of degrowth*. Thesis. Université Clermont Auvergne [2017-2020]; Stockholms universitet.
- PERKINS, Patricia E., 2010. Equitable, Ecological Degrowth: Feminist Contributions. Online. Dostupné z: <https://core.ac.uk/download/pdf/287659564.pdf>. [cit. 2024-05-26].
- PHILLIPS, M., 2017. Embodied care and Planet Earth: ecofeminism, maternalism and post-maternalism. Online. *Australian Feminist Studies*. Roč. 31, č. 90, s. 468-485. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/08164649.2016.1278153>. [cit. 2024-06-25].
- PICCHIO, Antonella, 2003. *Unpaid Work and the Economy: A Gender Analysis of the Standards of Living*. Online. Routledge. ISBN 9780203987285. Dostupné z: <https://doi.org/10.4324/9780203987285>. [cit. 2024-06-25].
- PLUMWOOD, Val, 2003. *Feminism and the mastery of nature*. Online. Londýn: Routledge. ISBN 0-203-00675-5. Dostupné z: <https://warwick.ac.uk/fac/arts/english/currentstudents/undergraduate/modules/fulllist/first/en122/lecturelist2017-18/plumwood.pdf>. [cit. 2024-01-21].
- QUIJANO, Aníbal, 2007. Coloniality and Modernity/Rationality. Online. *Cultural Studies*. Roč. 21, č. 2-3, s. 168-178. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/09502380601164353>. [cit. 2024-04-21].
- RICHARDSON, Brooke, 2021. Commodification and care: An exploration of workforces' experiences of care in private and public childcare systems from a feminist political theory of care perspective. Online. *Critical Social Policy*. Roč. 42, č. 1, s. 107-128. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0261018321998934>. [cit. 2024-06-25].
- ROWLAND, Robyn; KLEIN, Renate D. a GUNEW, Sneja, 2012. Radical feminism: Critique and construct. Online. In: *Feminist Knowledge (RLE Feminist Theory)*.

- Routledge, s. 271-303. ISBN 9780203094037. Dostupné z: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203094037-14/radical-feminism-critique-construct-robyn-rowland-renate-klein>. [cit. 2024-05-21].
- RUMMERY, Kirstein a FINE, Michael, 2012. Care: A Critical Review of Theory, Policy and Practicespol_84. Online. *Social Policy & Administration*. Roč. 46, č. 3, s. 321-343. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9515.2012.00845.x>. [cit. 2024-06-25].
- Schedule 9th International Degrowth Conference, 2023*. Online. 9th International Degrowth Conference. Dostupné z: https://zagreb.degrowth.net/en/9_int_dg_conf/public/schedule/2. [cit. 2024-01-21].
- SCHMELZER, Matthias; VETTER, Andrea a VANSINTJAN, Aaron, 2022. *The future is degrowth: a guide to a world beyond capitalism*. 1. Croydon: Verso. ISBN 13: 978-1-83976-584-1.
- SEKULOVA, Filka; ANGUELOVSKI, Isabelle a ARGÜELLESA, Lucía, 2023. Redefining success in organizing towards degrowth. Online. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.eist.2023.100764>. [cit. 2024-04-21].
- SHELTON, Beth Anne a JOHN, Daphne, 1996. The Division of Household Labor. Online. *Annual Review of Sociology*. Roč. 22, s. 299-322. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/2083433>. [cit. 2024-06-25].
- SOKOLOVÁ, Věra, 2004. Současné trendy feministického myšlení. In: *Abc feminizmu*. Nesehnutí, s. 199-212. ISBN 80-903228-3-2.
- SOURALOVÁ, Adéla; HRONOVÁ, Tereza; JELÍNEK, Matouš; KŘIVÁ, Vendula; MAKEŠ, Stanislav et al., 2017. *Péče na prodej. Jak se práce z lásky stává placenou službou*. Masarykova Univerzita. ISBN 978-80-210-8651-7.

- SPASH, Clive L., 2021. The economy' as if people mattered: revisiting critiques of economic growth in a time of crisis. Online. *Globalizations*. Roč. 18, č. 7, s. 1087-1104. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1761612>. [cit. 2024-05-17].
- ŠANDEROVÁ, Jadwiga a MILTOVÁ, Alena, 2007. *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách: několik zásad pro začátečníky*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 978-80-7419-085-8.
- ŠMÍDOVÁ, Iva, 2009. Genderovaná volba práce: statusové šance a vzdělávací rozhodovací strategie. Online. *Sociologický časopis*. Roč. 45, č. 4, s. 707-726. [cit. 2024-06-25].
- TALGØ, Kristin Charlotte Horn, 2023. Ecofeminism: Misused, Misguided or Misrepresented? The Value of Ecofeminist Scholarship for Degrowth Debates. Online. *Debates in Post-Development and Degrowth*. Roč. 2, s. 44-65. Dostupné z: www.tvergastein.com. [cit. 2024-05-26].
- THOMAS, Carol, 1993. De-constructing concepts of care. Online. *Sociology*. Roč. 27, č. 4, s. 649-669. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/42855270>. [cit. 2024-06-25].
- TONG, Rosemarie a BOTTS, Tina Fernandes, 2018. *Feminist thought: a more comprehensive introduction*. Online. Fifth edition. Boca Raton, FL: Routledge, an imprint of Taylor and Francis. ISBN 0-429-96379-3. Dostupné z: <https://doi.org/10.4324/9780429495243>. [cit. 2024-05-15].
- TRONTO, Joan C., 1987. Beyond Gender Difference to a Theory of Care. Online. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. Roč. 12, č. 4, s. 644-663. [cit. 2024-06-25].
- TRONTO, Joan C., 1993. *Moral Boundaries A Political Argument for an Ethic of Care*. New York: Routledge. ISBN 9781003070672.

- TRONTO, Joan C., 2013. *Caring Democracy: Markets, Equality, and Justice*. Online. New York: NYU Press. ISBN 978-0-8147-7045-0. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt9qgfvp>. [cit. 2024-06-25].
- UHDE, Zuzana, 2009. K feministickému pojetí péče jako kritické kategorie sociální nerovnosti. *Sociologický časopis*. Roč. 45, č. 1, s. 9-29.
- UHDE, Zuzana, Petra EZZEDDINE, Miluš KOTIŠOVÁ, a kol., 2012. Od sociálních konfliktů ke společnosti péče. In: *Pečuj a vypečeme tě: zpráva o neplacené práci v ČR* [online]. Praha: Gender Studies, s. 10-23 [cit. 2024-06-19]. ISBN 978-80-86520-45-2.
- UHDE, Zuzana a TRONTO, Joan, 2014. Péče by měla stát v centru lidského života namísto ekonomického jednání. *Gender, rovné příležitosti a výzkum*. Roč. 15, č. 2, s. 106-108.
- UHDE, Zuzana, 2018. Caring Revolutionary Transformation: Combined Effects of a Universal Basic Income and a Public Model of Care. Online. *Basic Income Studies*. Roč. 13, č. 2. Dostupné z: <https://doi.org/10.1515/bis-2017-0019>. [cit. 2024-06-25].
- VAN DEN BERGH, Jeorem C.J.M., 2011. Environment versus growth — A criticism of “degrowth” and a plea for “a-growth.” Online. *Ecological Economics*. S. 881-890. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.09.035>. [cit. 2024-04-21].
- VERGÈS, Françoise, 2021. Taking Sides: Decolonial Feminism. Online. In: *A Decolonial Feminism*. Pluto press, s. 4-42. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1k531j6.6>. [cit. 2024-05-26].
- VICTOR, Peter A.; , D'ALISA, G.; , DEMARIA, F. a , KALLIS, G., 2014. Growth. Online. In: *Degrowth: A Vocabulary for a New Era..* Routledge, s. 180-184. ISBN: 978-0-203-79614-6. Dostupné

z: https://www.researchgate.net/profile/Federico-Demaria/publication/309291920_DEGROWTH_A_Vocabulary_for_a_New_Era_E-BOOK/links/5808829f08ae63c48fec833e/DEGROWTH-A-Vocabulary-for-a-New-Era-E-BOOK.pdf?origin=publication_detail&_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uRG93bmxvYWQiLCJwcmV2aW91c1BhZ2UiOiJwdWJsaWNhdGlvbij9fQ. [cit. 2024-05-15].

WARREN, Karen J., 1997. *Ecofeminism: women, culture, nature*. Bloomington: Indiana University Press. ISBN 0-585-00072-7. Dostupné také z: <https://web.p.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=0&sid=4565a78e-00aa-481e-9460-f0b781d1cc7e%40redis&bdata=JnNpdGU9ZW93Q3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=612&db=e000xww>.

WEIDNEROVÁ, Simona a MATĚJŮ, Petr, 2015. Hodnotový kontext volby mezi kariérou a domácností: mezinárodní srovnání. Online. *Sociologický časopis*. Roč. 51, č. 4, s. 637–666. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2015.51.4.210>. [cit. 2024-06-25].

YOUNG, Iris Marion; VAN DEN BRINK, Bert a OWEN, David, 2009. Recognition of Love's Labor: Considering Axel Honneth's Feminism. Online. In: *Recognition and Power Axel Honneth and the Tradition of Critical Social Theory*. Cambridge University Press, s. 189-212. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511498732..> [cit. 2024-06-19].

YOUNG, Iris Marion, 2011. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton University Press. ISBN 978-0-691-15262-2.

ZOELLICK, Jan Cornelius a BISHT, Arpita, 2018. It's not (all) about efficiency: Powering and organizing technology from a degrowth perspective.

Online. *Journal of Cleaner Production*. S. 1787-1799. Dostupné
z: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.234>. [cit. 2024-04-21].